

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΓΡ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ 1458—1687

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΤΗΣ ΑΡΩΓΗΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

29

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΟΔΟΣ ΟΦΘΑΛΜΙΑΤΡΕΙΟΥ ΑΡΙΘ. 3

1890

ΠΡΟΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ πολλοῦ ἤδη εἶχον ἀπομάθει τὸ ἐλευ-
 θέρως ζῆν. Ἡ Πρὸς ἤρξατο λατομονυμένη πολὺ πρότερον πρὶν
 ἡμεῖς κυριολεκτικῶς πράξωμεν τοῦτο. Ἡ ἐλευθερία ἐκηρύσ-
 σετο, ἐδωρεῖτο, ἐπετρέπετο προνομιακῶς, ἀλλὰ δὲν ὑφίστατο
 πλέον ὡς δικαίωμα τοῦ λαοῦ. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ πολὺ ἀνεκτοὶ
 γενόμενοι χάριν τῶν προγόνων αὐτῶν ἀπώλεσαν τὴν πρὸς
 ἑαυτοὺς πεποιθήσιν, ἥτις εἶναι ἡ φρικωδεστάτη τῶν ἀπω-
 λειῶν. Ζῶντες χάριν τῶν τεθνεώτων, ἐθεώρησαν ἄσκοπον,
 ἂν μὴ ἐπιβλαβές, τὸ δεικνύειν σημεῖα πολιτικῆς ζωῆς. Αἱ
 εὐχαὶ αὐτῶν περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ τύχωσιν ἐπιεικεστέ-
 ρου κυριάρχου, ἐλευθερίου τινὸς Ἀθηναϊολάτρου, μορομανοῦς
 ἐραστοῦ τοῦ εἵδους αὐτῶν. ἐπειδὴ δὲ οἱ τοιοῦτοι δὲν εἶναι
 συνήθεις, οὐχὶ δυσαρέστως εἰδὼν ποτε ἑαυτοὺς λησμονηθέν-
 τας ἐπὶ τινα χρόνον ἄνευ ἄρχοντος.... Κατερόουν ἄρᾳ γε ὅτι
 ἡ ἀναρχία, ἡ πολιτικὴ ἀνυπαρξία, εἶναι πάντως προτιμότερα
 τῆς παρασιτικῆς ζωῆς, καὶ ὅτι τρώγων τις διαρκῶς ψυχία
 μεταβάλλεται εἰς ψυχάριον ἀνάξιον τοῦ ἐλληνικοῦ ὀνόμα-
 τος;....

Ἡ πολιτικὴ αὐτῶν ἀσημότης — καὶ περὶ τοιαύτης ὁμι-
 λοῦμεν μόνον — ἐπηυξήθη κατόπιν, ὅτε κατεπόθησαν ἐντὸς
 τῆς ἐλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, κατωτικὸι καὶ αὐτοὶ
 μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ὀνομα-
 ζόμενοι, καὶ εἰς τὸ ὅριον Ἀθηναίων διοικητικῶς περι-
 κλεισθέντες.

Εὐχόμενοι τότε πάλιν ὅπως τύχωσιν ἐπιεικεστέρου φορο-
 λόγου — τακτικοῦ ἢ ἐκτάκτου — κατέστησαν τέλειοι τύποι
 ταπεινοτάτων καὶ εὐπειθεστάτων ὑπηκόων, διὰ τοῦ Ὑμητ-
 τέλου μέλιτος προσπαθοῦντες νὰ καθηδύνωσι τῶν ἀρχόντων
 αὐτῶν τὸ ἦθος καὶ διὰ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ἐλαίου τὸν ἔλεον αὐ-
 τῶν νὰ ποσπάσωσιν.

Μετ' εὐροήτου δ' ἐκπλήξεως, ἀλλὰ καὶ χαρᾶς βλέπομέν ποτε αὐτοὺς λιθοβολοῦντας ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Παρθένου αἰσχροκερδῇ Βυζαντινον φορολόγον, ὑπερπηδήσαντα, φαίνεται, καὶ αὐτῆς τῆς χριστιανικωτάτης ὑπομονῆς αὐτῶν τὰ ὄρια. Οἱ λίθοι τοῦ πατρώου ἐδάφους, οὐδ' ἀναλαβόντες, ὧ Ἀθηναῖοι, ἐκτυπήσατε τὸν ἀνυπόφορον ὕμῶν ἄρχοντα, διὰ τὰς ἐπερχομένας γενεάς, εἰς ἃς ὀλίγα ἔχρη τοῦ βίου ὕμῶν κατελίπετε, ἀναπληροῦσι καὶ τὴν πολυλογωτάτην χρονογραφίαν.....

Καὶ ἐν τούτοις νέαι ἐξουθενώσεις ἐπεφυλάσσαντο τοῖς Ἀθηναίοις. Φράγκοι ἄρχοντίσκοι, πρὸς ἅλλαις ἐλληνικαῖς χώραις, καταλαμβάνουσι καὶ τὰς Ἀθήνας.

Ἦδη δὲν πρόκειται πλέον περὶ καταπιεστῶν φορολόγων, πρόκειται περὶ ἀλλοφύλων τιμαριούχων, καταφόρτων τίτλων καὶ προνομίων, θεωρούντων τοὺς μὴ τοιούτους ὡς ὄντα κατωτέρας φύσεως· πρόκειται περὶ ἀνδρῶν ξένης θρησκείας, ξένης γλώσσης, ξένων ἐθίμων· ἐπιβαλόντων νόμους παραδόξους καὶ ἀήθεις· μεταβαλόντων τὸν Παρθενῶνα εἰς ἐκκλησίαν Καθολικὴν· μὴ ἐπιτρεψάντων τὴν ὑπαρξίν ὀρθοδόξου Ἀρχιερέως περὶ αὐθεντῶν διαιρεσάντων τοὺς κατοίκους εἰς ὀλίγους προνομιούχους καὶ εἰς πολλοὺς ἐστερημένους δικαιωμάτων, πλήρεις δὲ καθηκόντων. Ταῦτα εἶναι τραύματα, πρὸς τὰς ἀλγηδόνας τῶν ὁποίων δὲν ἐξοικειοῦνται εὐχερῶς οἱ λαοί.

Οἱ Ἀθηναῖοι ὑπῆρξαν παράσιτοι, ὑπῆρξαν ὑπήκοοι, ἤδη ἐγένοντο δουλοπάροικοι.

Παραδόξως τινὲς ἐφάρτάσθησαν ὁμαλήν τὴν μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Φράγκων συμβίωσιν. Πλάνη. Βαθεῖα ἔχαιρε μεταξὺ αὐτῶν ἡ θρησκευτικὴ τάφρος. Οἱ Φράγκοι δὲν ἦσαν ἀκόμη Γάλλοι· οὐδ' εἶχε κατανοηθῇ, ὅτι ἀρκεῖ τις νὰ ἔχῃ πνεῦμα, ὅπως ἀδιαφορῇ πόθεν τοῦτο ἐκπορεύεται.

Εἰς τοὺς γυνώριζοντας τὴν μαρίαν τῶν Σταυροφόρων κατὰ τῶν Ὀρθοδόξων, — περιοριζομένων εἰς τὸ γράφειν μόνον κατὰ Λατίνων, — εὐροήτου εἶναι τὸ τί ὑφίστατο καὶ οἱ Ἀ-

θηρατοί, κυριαρχούσης ἐν τῷ τόπῳ αὐτῶν τῆς Λατινικῆς Ἑκκλησίας.

Καὶ ἐν τούτοις τοὺς Φράγκους τούτους — τοὺς ἐρχύσαντας ἄλλως ἀνδρικὸν μέρος εἰς τὰ ἐκτεθλημένα αὐτῶν στήθη καὶ ἐπὶ τῆς δημώδους αὐτῶν φιλολογίας οὐσιωδῶς ἐπιδράσαντας — μετὰ θλίψεως εἶδον οἱ Ἀθηναῖοι καταστρεφόμενους ἐντὸς τῶν ἐλῶν τοῦ Βοιωτικοῦ Κηφισσοῦ καὶ τοὺς ἀγρίους Καταλωρίους καταλαμβάνοντας πάσας τὰς κτήσεις αὐτῶν καὶ αὐτὰς ἔτι τὰς ἀβρὰς συζύγους τῶν, πρὸς ἃς, κατὰ τὴν ἰδίαν τῶν νέων κατόχων ὁμολογίαν, οὐδὲ ὕδωρ θὰ ἐτόλμων ἄλλοτε ἢ προσφέρωσιν ὅπως τὰς λευκὰς αὐτῶν ἀπορίψωσι χεῖρας.

Τὰ μισθοφορικὰ ταῦτα στίφη — οὐχὶ τοσοῦτον ἐπιβλαβῆ φυλετικῶς ὅσον ἐπιστεύθη — κυριαρχήσαντα ἀνελπίστως τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐννοοῦντα ἢ διοικῶσι διὰ τῆς παραδόξου γλώσσης αὐτῶν καὶ τῶν ἔτι παραδοξότερων ἐθίμων τῶν, εὐχαρίστως εἶδον οἱ Ἀθηναῖοι διωκόμενα κατόπιν καὶ ἐγκαθιδρυόμενον ἐν Ἀθήναις τὸν πλούσιον καὶ φιλόδοξον ἐμπορικὸν τῆς Φλωρεντίας οἶκον, ὅστις διὰ τοῦ πλούτου εἰσπηδήσας εἰς τὰ ἀξιώματα, ἀνεδείχθη τέλος κυριάρχης καὶ ἄλλων ἑλληνίδων πόλεων ἀλλὰ καὶ τῶν Ἀθηνῶν.

Οἱ φλωρεντίνοι ἄρχοντες, ὡς γνήσιοι ἐμποροὶ, ταχέως ἐνόησαν ὅτι πατρίς τῶν εἶναι ὅπου καὶ τὸ συμφέρον αὐτῶν, ἐν πολλοῖς δ' ἐφάνησαν ἐνδοτικώτεροι. Καὶ ἐτήρησε μὲν ὁ Δυτικὸς κληρὸς τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ καὶ ὁ Παρθενὼν δὲν ἀπεδόθη πλέον τοῖς Ἑλλησιν· ἀλλὰ καὶ Μητροπολίτης Ἑλλην ἀνεγνωρίσθη καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπισήμως ἐγένετο χρήσις· αὐτοὶ δὲ οὗτοι οἱ Δοῦκες ἤρξαντο ἐξαθηναϊζόμενοι.

Οἱ Φλωρεντίνοι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι προσήγγισάν πως ἀλλήλους, καὶ ἡ προσέγγις αὕτη καταδηλοῦται ἰδίως ἐν τῇ γλώσσῃ καὶ τῇ δημῳδεῖ τῶν Ἀθηναίων φιλολογίᾳ. Οὐδέποτε ὁμοῦς ἢ τῶν κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων προσέγγις προχωρεῖ μέχρι συνταυτίσεως· πάντοτε μένει διάμεσον ἔδαφος, καὶ ἔδαφος ξένον τοῖς κατακτηταῖς, ὅπερ ἢ πατροπαράδοτος θρησκεία καὶ ὁ ἐθνισμὸς ἠρωικῶς προασπίζοντες καθιστῶσιν ἀπόρθητον.

Καὶ τοῦ μὲν θρησκευτικοῦ σχίσματος τὰ ἀποχωρισθέντα τεμάχια, διὰ πολλοὺς λόγους, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συρραφῶσι, καὶ ἐν Ἀθήναις μάλιστα· ἀλλὰ καὶ τὸ μηδέποτε ἐκλιπὸν ἄλλως ἐθνικὸν φρόνημα εἶχε κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα ἀναζωπυρήσει ἢ ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου πνεύσασα, ἀλλὰ ταχέως φεῦ καταπαύσασα, ζωογόνος τῆς ἐλευθερίας αὔρα.

Καὶ ἐφ' ἱκανὸν χρόνον κατῴρθωσαν, ὥντως, ἀλλάσσορτες συνεχῶς ἐπικυριάρχους, νὰ παρατείνωσι τὸν περιπετειώδη αὐτῶν βίον οἱ ἐπιτήδειοι οὗτοι κατακτηταί, μεθ' ὅλας τὰς εἰσβολὰς καὶ δηώσεις, ἃς ὑπέστη ἡ χώρα των· ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὁ Φλωρεντῖνος ἀστήρ, καίπερ δορυφορήσας τὴν Τουρκικὴν ἡμισέληνον, ἐξηγαρίσθη καὶ αὐτὸς πρὸ τῆς ὁσημέραι αὐξούσης σεληναίας αἴγλης.

Οἱ Τοῦρκοι κατέλαβον ὀριστικῶς καὶ δι' ἑαυτοὺς πλέον τὰς Ἀθήνας. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ δουλοπαροίκων προήχθησαν εἰς δούλους.

* *
*

Ἱστορίαν δούλων λοιπὸν ἀνελάβομεν νὰ γράψωμεν; ἱστορίαν ἀνδραπόδων ἄνευ τινὸς σημασίας ἀπολεσάντων καὶ αὐτὸ τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ λέγωνται ἄνθρωποι;

Καταφατικὴ βεβαίως ἀπάντησις ἤθελε δοθῇ, ἂν καὶ ἐν τῷ παρόντι ἔργῳ ἡκολουθοῦμεν τὸν συνήθως παραδεδεγμένον τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι καὶ γράφειν ἐν τῇ ἱστορίᾳ· καθ' ὅν, ἂν παρά τινι λαῷ — καὶ ὁ ἑλληνικὸς ἐὰν εἶναι οὗτος — δὲν διαδραματισθῶσιν ἔκτακτα γεγονότα ἢ δὲν διαλάμψωσιν ὑπέροχοι προσωπικότητες, ὧν ἡ φήμη, ὑπερπηδήσασα τὰ στενὰ τοῦ τόπου ὅρια, ἐξαπλωθῇ ἐπὶ ἐθνικότητος ὁλοκλήρου, ἂν μὴ ἐπὶ πλέον, ὁ λαὸς οὗτος εἶναι ἀνάξιος προσοχῆς.

Φυσικὸν ἐπακολούθημα τῆς σκέψεως ταύτης εἶναι ἡ διττὴ ἀπορρόφησις τῆς τότε ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τε τῆς συγχρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὑπὸ τῆς ἀρχαίας ἑαυτῆς ἱστορίας.

Φυσικὸν ἐπακολούθημα ἐπίσης εἶναι τὸ νὰ βλέπωμεν ἄνδρας λογίους καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις ζῶντας, ἐρίοτε

μὲν ἐν παρόδῳ ὁμιλοῦντας, συνήθως δὲ μὴδ' ἀξιοῦντας τὰ χαράξωσι γραμμὰς τινὰς περὶ τῆς συγχρόνου καταστάσεως τῶν συμπολιτῶν αὐτῶν καὶ τῆς πόλεώς των.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι τῆς πεπαλαιωμένης μὲν καὶ ἐν τούτοις ἐν γενικῇ παρ' ἡμῶν χρήσει μεθόδου ταύτης καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἠσθάνθημεν τὴν ἐπίδρασιν. Ἡ ἱστορία τοῦ γένους μικροῦ δεῖν καθίστα ἀναξίαν μελέτης τὴν ἱστορίαν τοῦ εἵδους· πλὴν τούτου δὲ οὐχὶ ἅπαξ διεκόψαμεν τὰς ἐρεῦνας ἡμῶν ὑπὸ ἀρχαιομανίας καταληφθέντες. Καθότι, καὶ ἂν κατορθώσῃ τις τὰ ποξενωθῇ τὰς ἐντυπώσεις τῆς φρικώδους πτώσεως τοῦ καθόλου ἐλληνισμοῦ καὶ τὰ περιορίσῃ τὴν ἑαυτοῦ διάνοιαν εἰς τὴν ἱστορίαν μιᾶς καὶ μόνης πόλεως — ἔστω καὶ τόσο ἐνδόξου ὅσοι αἱ Ἀθῆναι — πάλιν δέον τὰ θωρακισθῇ διὰ μεγάλης θελήσεως, ὅπως, ἀντιπαρερχόμενος ἐν σιγῇ τοὺς αἰῶνας τῆς Ἀθηναϊκῆς εὐκλείας, πραγματευθῇ — καὶ λεπτομερῶς μάλιστα — περὶ τῶν Ἀθηναίων καὶ Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας.

Ἀληθῶς· τοῦλάχιστον ὡς ἀνασθητός δύναται τὰ χαρκτηρισθῇ ἄνθρωπος, παρερχόμενος λ. χ. πρὸ τῶν διαφόρων ἀριστοτεχνημάτων τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, πρὸ τοῦ Παρθενῶνος αὐτοῦ, καὶ ἱστάμενος ἐξαίφνης ὅπως ἐπισταμένως μελετήσῃ καὶ περιγράψῃ ἐν Τζαμί!!

Ἄλλ' ἂν τὸ Τζαμί τοῦτο ἤτο ποτε χριστιανικὸς ναός; μετὰ δὲ τῶν ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων αὐτοῦ πού καί πού ὑποφαινομένων εἰκόνων ἂν διέδῃ τις οὐ μόνον τοὺς κληρονομήσαντας τὰς ιδιότητας ἀρχαίων θεῶν καὶ ἡμιθέων Ἀγίους, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν εἰκόνα τοῦ Πλάτωνος καὶ ἄλλων Ἑλλήνων φιλοσόφων καὶ ῥητόρων περιβεβλημένων τῆς ἀγιότητος τὴν ἀκτινοβολίαν;..... (καὶ τοῦτο μέχρι τοῦ νῦν παρατηρεῖται ἐν τῇ ἐπὶ τῆς ρήσου τῶν Ἰωαννίνων Μονῇ τοῦ Ἀγίου Νικολάου) Θὰ διστάσῃ ἄρα γε τὰ νομολογήσῃ τότε ὅτι, ἂν ὁ Παρθενὼν εἴναι ἡ τιμὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ ὀνόματος, τὸ Τζαμί τοῦτο διέσωσε τὴν τιμὴν ταύτην ἄχρις ἡμῶν συνεχῇ καὶ ἀδιάσπαστον;

Μάτην προσπαθοῦσιν οἱ ἀποκλειστικοὶ τοῦ ἀπρηχαιωμέ-

ρου παρελθόντος μελετηταὶ νᾶρατάμωσι τὴν Ἑλλάδα εἰς τεμάχια διαφόρου συστάσεως καὶ ξένα πρὸς ἄλληλα· καὶ ἐν τοιαύτῃ καταστάσει ὄντα, τὰ τεμάχια, ἅτινα ἢ στενὴ εἰδικότης ἐδημιούργησε, φαίνονται, εἰς τὸν μὴ προκατειλημμένον θεατὴν, ὅτι ἀνήκουσιν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ σῶμα.

Ἐάν, ἀρχαιολάτρα, ἡμέραν τινὰ τοῦ ἔαρος ὠδήγεις — ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἰδίως — τὴν σὴν σκαιότητα εἰς τὸ Θησεῖον καὶ ἐβλεπες τὸν Ἀθηναϊκὸν λαὸν ἐορτάζοντα τὰ ῥουσάλια, παρὰ τοὺς ἀφορισμοὺς τῆς Ἐκκλησίας, καὶ κατεδέχεσο νὰ πληροφορορηθῇς παρὰ τιος τῶν παρηγηρυζόντων, τὰ κατὰ τὴν ἐορτὴν ταύτην, θὰ κατενόεις ἐπὶ τέλους καὶ σὺ ὅτι παρενρίσχεσαι εἰς εἰδωλολατρικὴν παρήγηρυν καὶ ὅτι αὐτὴν ὤφειλες νὰ περιγράψῃς μᾶλλον, καθότι ἐξ αὐτῆς θὰ ἠρύεσο ἐθνωφελέστερα πορίσματα. Τὸ Θησεῖον, ἔσο βέβαιος, καὶ τὴν αὖριον θὰ εὐρίσκετο εἰς τὴν θέσιν του.

Ὁ ἐννοῶν τὴν ἐν τῷ κόσμῳ σημασίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀγαπῶν εἰλικρινῶς αὐτήν, τὴν ἀγαπᾷ ἀνεξαρτήτως χρόνου· ὁ λόκληρον· ἀγαπᾷ τὴν φυλὴν. Καὶ εἶναι ἀληθῶς ἀηδὲς τὸ θέαμα ἀνδρῶν ἐραστῶν τοῦ ἀρχαίου ἐλληνισμοῦ καὶ ἐχθρῶν τοῦ μεταγενεστέρου. «Ἡμεῖς οἱ φιλέλληνες — ἔλεγε, καθὰ ἐγράφη, πρό τινων ἐτῶν ξένη ἐπισημότης ἐπισκεψαμένα τὰς Ἀθήνας — λέγοντες Ἑλλάδα ἐννοοῦμεν τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα· καὶ ἂν ἀγαπῶμεν αὐτήν, τὴν ἀγαπῶμεν διὰ τὸ παρελθόν της, ὅχι διὰ τὸ παρόν της, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον διὰ τὸ μέλλον της Μεγάλης Ἰδέας της».

Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν ἔτι ἠκούσαμεν ἄνδρας σεβαστοὺς καὶ λογίους θεωροῦντας εὐτυχίαν, οἷονεὶ κατὰ θέαν παραχώρησιν δωρηθεῖσαν, τὸ ὅτι δῆθεν ἡ Ἐπανάστασις ἐρεφύρωσε τὸν νεώτατον μετὰ τοῦ ἀρχαιοτάτου ἐλληνισμοῦ ἀφῆσα νὰ διαρρεύσῃ ὑπὸ τὴν γέφυραν ταύτην· ὁ Βυζαντιακὸς βόρβορος. Οἱ λόγοι οὗτοι εἰσὶν ἀληθῶς νὰ γεφυρῶσιν ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτῶν ὅ,τι ἂν θέλωσιν, ἀλλὰ τὸ ἔθνος δὲν ποιεῖται χρῆσιν τῆς γεφύρας ταύτης. Τὸ ἔθνος, δίχως καὶ νὰ διδαχθῇ τοῦτο, γνῶρίζει ἐμφύτως, ὅτι τὸ ὑπὸ τὴν ἀνύπαρκτον γέφυραν πράγματι διαρρέον δὲν εἶναι βόρβορος, ἀλλ' εἶναι

αἷμα, καὶ αἷμα Ἑλληνικόν, ὑπὲρ τῆς Πατρίδος καὶ τῶν ἱερῶν ταύτης παραδόσεων κατὰ πολλοὺς αἰῶνας ἐκχυθέν· καὶ τὴν πορείαν τοῦ αἱματηροῦ τούτου ρεύματος μετὰ σεβασμοῦ καὶ λατρείας παρακολουθεῖ.

Καὶ εἰς τὸ δυσπροσιτώτατον χωρίον τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν Νήσων, ἡ ὑπεργήρως καὶ ἀμαθὲς γραῦς, δεικνύουσα εἰς τὸν ἔργον αὐτῆς διὰ τῆς ὑποτρεμούσης χειρὸς τῆς ὠριsmένου ἀστερισμόν, λέγει αὐτῷ: «Βλέπεις, παιδί μου τὴν Κλαδευτήρα; πάει νὰ βασιλέψῃ ἔς τὴν Ἀγιά Σοφιά!.....».

Ὁ λαὸς τῆς Θράκης οὐδέποτε ἐπαύσατο ζῶν ἑλληνιστί — τὸ ἀποδεικνύουσιν ἡ γλῶσσα αὐτοῦ, ἡ δημώδης φιλολογία του, τὰ ἔθιμά του καὶ πάντες οἱ ὅροι τοῦ βίου του. Ἀγροεὶ καὶ αὐτὴν τὴν λέξιν Βυζαντινός. Τὸ ὄνομα τοῦτο — ὅφ' ἦν συνήθως φέρεται σημασίαν — μόνον τοὺς ἀνλικοὺς καὶ τοὺς ἀνλοκόλακας δύναται νὰ χαρακτηρίξῃ· ἄλλο ὅμως Ἔθνος καὶ ἄλλο Αὐλή. Ἀλλοίμονον ἂν ἐκ τῆς ιστορίας τῶν ἀνλικῶν χαρακτηρίσῃ τις τὴν ιστορίαν Ἐθνους τιρός!

Ὁ νεώτερος ἑλληνισμὸς δὲν ἀναμένει νὰ μάθῃ παρὰ τῶν λογίων ὁποῖαν παράδοσιν, τὴν Βυζαντιακὴν ἢ τὴν Ἑλληνικὴν, ὀφείλει νὰ προτιμήσῃ. Οἱ Ἕλληνες δὲν εἶναι ὅμᾳς ἀνθρώπων ἀγνώστου προελεύσεως ριφθέντων ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν ἀκτῶν, ραναγῶν, ρακενδυτῶν καὶ ἡμιθρήτων, οἵτινες, ἀναρήψαντες καὶ τρίβορτες ἐκπεπληγμένους ὀφθαλμοὺς συσκέπτονται ὁποῖαν ὁδὸν νὰ λάβωσιν. Ὁ Ἑλληνικὸς λαός, ἐπὶ τῆς γῆς αὐτοῦ προαιωνίως ζῶν, καλῶς γινώσκει τὴν κατάλληλον ὁδόν, ἐπ' αὐτῆς διαρκῶς βαδίζων καὶ οὐδέποτε ταύτης παρεκτραπείς. Καθαρίσατε μόνον τὴν ὁδὸν ταύτην.

Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς οὐχὶ ἀντιληπτόρων, ἀλλὰ διδασκάλων, διδασκάλων ὅμως εὐφυνῶν καὶ συναισθητομένων τὴν ἱερότητα τῆς ἀπροστολῆς αὐτῶν, ἔχει ἀνάγκην. Μὴ θαυμάζετε τοὺς σκορπίζοντας τὰ ὅσα τῶν ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως τεθαμμένων προγόνων ὅπως μελετήσωσι τὰ ἐν τῷ τάφῳ νοήματα, ἀγγεῖα καὶ ποικίλα κτερίσματα. Ὁ τάφος τοῦ δη-

μοκρατικοῦ Ἀθηναίου, καλλιτέχρον, ῥήτορος, φιλοσόφου, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ πολεμιστοῦ, πολλὰ ὑψηλότερα δύναται νὰ διδάξῃ. Κάτι καλλιτερον τῶν ἀγγείων παρήγαγεν ἡ ἀρχαία Ἑλλάς!.... Πόσον ἀληθῶς θὰ ἐρέλα εὐφυής τις Ἀθηναῖος τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους, ἂν ἐβλεπεν ἡμᾶς μετὰ στοργῆς περισυλλέγοντας καὶ ταξινομοῦντας τὰ μαγειρικὰ αὐτοῦ σκεύη, ἀφοῦ οὐδεμίαν ιδέαν τῆς ἐποχῆς του κατωρθώσαμεν νὰ ταξινομήσωμεν.... Ἄς παύσωμεν διαρκῶς ὁμιλοῦντες περὶ ἀρχαιοκαπηλῶν ἀγγείων καὶ ἀγαλμάτων. Ἀρχαιοκαπηλία ἰδεῶν· ἰδοὺ ἡ ἐθνικὴ συμφορά.

Διδάξατε τὸν λαὸν ὁποῖος εἶναι, φρονηματίσατε αὐτόν, καὶ ἄφετέ τον νὰ βαδίζῃ πρὸς τὸν προορισμόν του· πρὸς πάντοτε δὲ μὴ ὑβρίζετε αὐτὸν ἀνεξετάστως καὶ ἀκρίτως.

Οἱ ἐξ ἀμαθείας ἢ ἐκ προκαταλήψεως ὑποτιμῶντες τῆς Πατρίδος τὸ παρελθὸν καὶ οἱ ἐπιβουλεύόμενοι ἢ παραβλάπτοντες τὸ μέλλον αὐτῆς, χρονολογικῶς μόνον διαφέρουσιν ἀλλήλων.

Ἡ ἔλλειψις συγγραμμάτων δὲν σημαίνει πάντοτε ἐκβαρβαρισμόν, οὐδ' ἡ ἔλλειψις εἰδήσεων ἐρήμωσιν. Ποσάκις καὶ πόσα δὲν ἐγράφησαν ὑβριστικὰ περὶ τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους. Καὶ ἐν τούτοις αὐτὴ αὐτὴ ἡ Ἀττικὴ γῆ, ὥσπερ ἀπελπίσασα νὰ ναυμένη τι ὑπὲρ αὐτῆς ἐκ τῆς ὀξυροίας τῶν τέκνων τῆς, παρέσχεν ἀποδείξεις τῆς μὴ διακοπείσης μὴδ' ἐκβαρβαρωθείσης ἑλληνοπρεπείας τῆς, ἀναδοῦσα ἐκ τῶν σπλάγχχνων αὐτῆς βραχυτάτας, ἀλλὰ βαρυσημάρτους ἐπιγραφάς, ἐξεντελίσσας χιλιοσέλιδα συγγράμματα. Ὅπως οὐχὶ ἀπαξ νεκρικαὶ ἐπιγραφαὶ ἀπέδειξαν τὴν ζωὴν τῆς ἀθανάτου πόλεως.

Ἡ πολιτικὴ, ἡ πολεμικὴ, ἡ ἐπιστημονικὴ, ἡ φιλολογικὴ, ἡ καλλιτεχνικὴ δόξα ἀληθῶς ἐγκατέλιπε τοὺς Ἀθηναίους — ἂν μάλιστα οὐχὶ σχετικῶς πρὸς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας καὶ πρὸς τὴν κατάστασιν καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς, ἀλλ' ἀπολύτως κρίνωμεν αὐτούς. — Ἡ θερμουργὸς αὐτῶν διά-

ροια κατέπεσεν ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν παγετῶν τῆς βαρβαρότητος. Τὰ πάντα κατεχώσθησαν ὑπὸ τὰ θολὰ ρεῖθρα τῶν εἰσορμησάντων χειμάρρων τῶν κατακτητικῶν συρφετῶν. Διεσώθη ὁμῶς ἡ οἰκογένεια.

Οἱ διάφοροι δυνάσται μετὰ τῶν πολιτευμάτων αὐτῶν διαδέχονται ἀλλήλους· ἡ ἡττα διαδέχεται τὴν νίκην, ἡ πτώσις τὴν δόξαν, ἡ ἀκμὴ τὴν παρακμὴν. Αἱ ἐξοχοὶ ἀναβλαστήσεις, αἱ ἐπιδρωσαὶ καὶ μονορουχὶ ὀνοματίζουσαι τὴν ἐποχὴν ὀλόκληρον, μὴ καλλιεργούμενον πλέον ἐπαρκῶς καὶ καταλλήλως τοῦ ἐδάφους, ἐκλείπουσιν· ἀλλ' ἡ Ἑλληνὶς γῆ εἶναι διαρκῶς κατάφυτος, ἐκ χθαμαλῆς μὲν καὶ ὁμοιομόρφου σχεδόν, ἀλλ' αὐτοφυοῦς καὶ ἀρχηγόρου φυτείας. Καλλιεργήσατε τὴν φυτεῖαν ταύτην· ἡ ἀκμαία βλάστησις δὲν θέλει λείψει.

Ἡ ἐξοχος βλάστησις δὲν χαρακτηρίζει τὸ εἶδος, οὐδ' ἡ προσωπικότης τὴν φυλὴν· καὶ προκειμένου μάλιστα περὶ Ἑλλήνων, ἡ φυλὴ ἐνδιαφέρει, καθότι σύμπασα αὕτη ἀνέπτυξεν ἰδιοφυῖαν προσεγγίσασαν αὐτὴν εἴπερ τιτὰ καὶ ἄλλην πρὸς τὸ θεῖον.

Ἐὰν ὁ μέγας ἀνὴρ δρᾷ ἐν τῷ βίῳ ἔθρους τιρός, ὁ κοινὸς δρᾷ ἐν τῷ βίῳ τῆς οἰκογενείας του, ἐνίοτε καὶ τῆς πόλεως του. Ὅταν δὲ οἱ συνεκτικὸι κρίκοι τῶν διαφορῶν τμημάτων ἐθρότητός τιнос διαρραγῶσιν, ἡ μελέτη τοῦ βίου μιᾶς ἐκάστης πόλεως, μικροῦ ἔστω ἀριθμοῦ οἰκογενειῶν, παρέχει ἀσφαλέστατα γινώσκειματά τῆς ἐν οὕτω δεινῇ ἐποχῇ ὑπολαθούσης ἐλληνοπρεπείας.

Ἐὰν ὁ Ἕλλην ἐπαύσατο ὦν μέγας, ὁ Ἑλληνισμὸς πάντοτε ὑπῆρξε τοιοῦτος. Καὶ ἂν οὐδὲν ἕτερον κατώρθωσε γὰ ἐπιτελέσῃ οὗτος κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς μακρᾶς καὶ πολυμόρφου δουλείας, ἀρκεῖ αὐτῷ ὅτι παρέδωκεν ἡμῖν — κατὰ μοραδικὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἐξάίρεσιν — Ἕθρος ὑπάρξαν παντοτε Ἑλληνικὸν καὶ οὐχὶ Νεοελληνικόν.

* *

Τοιούτων ἀρχῶν ἐμφορούμεθα καὶ τοιοῦτον σύστημα ἀκολουθοῦμεν ἐν τῷ παρόντι ἔργῳ.

Ἐν τῷ προηγουμένῳ τόμῳ ἐξέθεμεν ἤδη καὶ ἀνελύσαμεν τὰς κυριωτάτας τῶν πηγῶν, ἐφ' ὧν τὰς γνώμας ἡμῶν στηρίζομεν· ἐν δὲ τοῖς «Μνημείοις» ἐδημοσιεύσαμεν καὶ δημοσιεύομεν πληθὺν ιστορικοῦ ὑλικοῦ. Ἦδη, μετὰ τὴν εὐθὺς ἐπομένην ἀφήγησιν περὶ τοῦ τρόπου καὶ τῶν αἰτίων τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως, ἀρχόμεθα ἐν τοῖς ἐφεξῆς ἐκτυλλισσοῦντες τὸν καθ' ὅλου βίον τῶν Ἀθηναίων καθ' ἣν ἐποχὴν οὗτοι ἔζων, ἢ μᾶλλον ἀπέθνησκον, ὡς ῥ α γ ι ἁ δ ε ς.

Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΙΣ

Εἰσβολὴ καὶ πανωλεθρία.

Μωάμεθ ὁ Β' ὁ Πορθητῆς, καὶ «κύριος δύο ἡπείρων καὶ δύο θαλασσῶν» διέταξεν Ὁμάρ τὸν υἱὸν τοῦ Τουραχάν, ὅπως ἀποδιώξῃ τῶν Ἀθηνῶν τοὺς ὀχληροὺς πλέον καταστάντας αὐτῷ Φράγκους, προσθέτων οὕτως εἰς τὰς κτήσεις του καὶ τὴν ἔνδοξον «πόλιν τῶν σοφῶν». Ὁ δὲ Ὁμάρ, οὐτινος τὴν ὁμότητα εἶχεν ἤδη γνωρίσει ἢ καὶ ὑπὸ τοῦ πατρὸς του δεινοπαθήσασα Ἑλλάς, παραλαβὼν τὰς Θεσσαλικὰς ὁρδὰς, εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἀττικὴν, καίων, κρημνίζων, σφάζων, ἐξανδραποδίζων, ἀτιμάζων, ὡς ἄξιος δοῦλος τοιοῦτου αὐθέντου, πρὸς αἰδίων δόξαν τοῦ Τουρκικοῦ ὀνόματος, ὅπερ συλλήβδην πᾶσαν ὁμότητα καὶ κτηνωδίαν ἐν ἑαυτῷ ἐγκλείει.

Ὁ τελευταῖος Δουξ τῶν Ἀθηνῶν Φράγκος Ἀτζαγούλης προλαβὼν ἐκλείσθη μετὰ τῶν θησαυρῶν του ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως, καλῶς ὥχυρωμένης, εἰσκομίσας ἄφθονα σιτία, παραλαβὼν δὲ καὶ τὴν φρουράν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐκ τῶν Ἀθηναίων τοὺς τυχόν θελήσαντας νὰ συνταυτίσωσι μετ' αὐτοῦ τὴν τύχην των.

Ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς ταύτης σκοπιᾶς ἀσφαλῆς πλέον ὁ Δουξ θὰ ἔβλεπε βεβαίως τῆς ἐγκαταλειφθείσης εἰς τὴν ἑαυτῆς τύχην χώρας αὐτοῦ τὰ δεινά, θεατῆς ἐπίτιμος τῶν χάριν αὐτοῦ διαδραματιζομένων σκηνῶν.

Οὐδεὶς τῶν λογίων ἐθρήνησε τότε τῆς Ἀττικῆς τὸν ὄλεθρον, ἢ βαρύγδουπος πτώσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Γένους ὀλοκλήρου ἀπέπνιξε τῶν Ἀθηνῶν τὸν στεναγμόν. Ὡς καὶ αὐτὸς ὁ μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν διαμένων τότε Λαόνικος ὁ Χαλκοκονδυλῆς ἐν τῷ ἱστορικῷ συγγράμματι αὐτοῦ ὁμιλῶν περὶ τῆς κατακτῆσεως τῶν Ἀθηνῶν, ἀρκεῖται σημειῶν μόνον τὰ ἐξῆς, σχετικῶς πρὸς τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ὁμάρ: «Παραλαβὼν τὸν τῆς Θεσσαλίας στρατὸν Ὁμάρης ὁ Τουραχάνεω καὶ ἐπελάσας ἴσχει αὐτίκα τὴν Ἀθηνῶν πόλιν».... Ὁ δὲ γραμματεὺς τοῦ Πορθητοῦ Κριτόβουλος παρασιωπᾷ ὅλως τὰ τῆς κατακτῆσεως ἀναγράφων μόνον τὴν μετὰ ταῦτα εἰς Ἀθήνας ἄφιξιν τοῦ Μωάμεθ, οὐτινος ἐξάγει τὸν φιλελληνισμόν!.....

Ἐκ τῆς σιωπῆς τούτων ἐνθαρρυνόμενοι, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀδοκίμους ὅλως πηγὰς στηριζόμενοι, οἱ περὶ τῆς Τουρκικῆς κατακτῆσεως τῶν Ἀθηνῶν πρὸ ἡμῶν πραγματευθέντες, ἀναγράφουσιν ἀπλῶς τὴν εἰσβολὴν, θεωροῦντες βεβαίως αὐτὴν ὡς ὅλως ἀβλαβὴ καὶ ἀναίμακτον.

Ἐν τούτοις τὴν σιωπὴν τῶν χρονογράφων ἀναπληροῖ λίαν εὐγλώτ-

τως ὁ γνωστὸς ἤδη ἐκ τοῦ Α' τόμου τῆς παρούσης ιστορίας *Θρήνος* ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῶν Ἀθηνῶν.

Ὁ *Θρήνος* οὗτος, δι' οὗς ἐξέθεμεν ἤδη λόγους, ἀνάγεται πάντως εἰς τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ὀμάρ. Τοῦτο δέχεται καὶ ὁ Γρηγορόβιος ἐν τῇ νεωστὶ ἐκδοθείσῃ ιστορίᾳ τῶν Ἀθηνῶν, ἐν ᾗ, πραγματευόμενος περὶ τῶν μέσων χρόνων, καταλήγει κυρίως εἰς τὸ σημεῖον, ἐξ οὗ ἄρχεται τὸ παρὸν ἔργον ἡμῶν.

Καθ' ἡμᾶς ἡ δῆλωσις φαίνεται ὅτι ἤρξατο ἀπὸ τῶν ΒΑ χωρίων τῆς Ἀττικῆς, τῶν εὐρισκομένων ἐπὶ τῆς στρατιωτικῆς ὁδοῦ τοῦ Ὀμάρ. Ἡ γνώμη ἡμῶν αὕτη καθιστᾷ ἐν μέρει καταληπτόν πως καὶ τὸν ἀκκτανόητον 41ον τοῦ *Θρήνου* στίχον, οὗτινος τὸ βον ἡμισυ παρελείπομεν κατὰ τὴν ἐν τοῖς *Μνημείοις* (Τόμ. Α', σελ. 50) ἐκδοσιν ἡμῶν, ὡς περιέχον δύο λέξεις ἄνευ τινὸς σημασίας.

Οἱ σχετικοὶ δηλ. στίχοι ἔχουσιν ὡς ἐξῆς :

40 — Ἐκόψασι τοὺς πόδας μου ἤγουν τὰ Λεγουρία·
καὶ ὁ ἀκκτανόητος 41ος :

εἰσέλθασαν τὸν νόμον μου.....

οὗτινος τὸ ἕτερον ἡμισυ, ὅπερ ὁ πρῶτος ἐκδότης Δεστούνης τίθησιν ἐν ὑποσημειώσει, ἔχει ὡς ἐξῆς :

δροκάτων καταδείμη.

Ἦδη φρονοῦμεν ὅτι διὰ τῆς λέξεως *Καταδείμη* δυνατόν νὰ ἐννοῶνται τὰ ΒΑ χωρία τῆς Ἀττικῆς ἅτινα γενικῶς καὶ τότε καὶ πολὺ μεταγενεστέρως ἐχαρκτηρίζοντο διὰ τοῦ ὅρου *Κατάδεμα*.

Εἰσβαλὼν ὁ στρατὸς τοῦ Ὀμάρ εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἐφόνευσε, κατὰ τὸν *Θρήνον*, τοὺς λειτουργοὺς τοῦ Ὑψίστου, τοὺς δημογέροντας μετὰ τῶν σὺν αὐτοῖς βουλευομένων ἀρχόντων, ἐνέπρησεν οἰκίας, ἐμίανεν ἐκκλησίας, ἐμόλυνεν εἰκόνας, ἠσέλγησε κατὰ γυναικῶν καὶ παίδων καὶ παρέδωκε τὰ πάντα εἰς τὸ πῦρ, τὸν ὄλεθρον καὶ τὴν συμφοράν. Πλὴν τούτων, πολλοὶ τῶν κατοίκων ἐξηνδραποδίσθησαν, ἐν οἷς ἀναφέρονται ῥητῶς οἱ ἀτυχεῖς τῶν Σωπολίων γεωργοὶ καὶ κηπουροὶ μετατοπισθέντες πανοικεῖ εἰς Ἀσίαν.

Ἀλλ' εἴχομεν ἄρ' αὖ γε ἀνάγκην ῥητῆς μαρτυρίας, ὅπως ἀναγράψωμεν τῆς Ἀττικῆς τὸν ὄλεθρον κατὰ τὴν Τουρκικὴν εἰσβολὴν ; Βεβαίως οἱ Ἀθηναῖοι ὡς μὴ ἀντιστάντες δὲν ἐπωλήθησαν πάντες ὡς δοῦλοι, οὐδ' ἐξεπατρίσθησαν πάντες, οὐδ' ἐδιχοτομήθησαν· οὐδὲ συνέφερε δ' ἄλ-

λως νὰ καταστρέψῃ ἄρδην ὁ Ὅμάρ ἀκμάζουσαν πόλιν καὶ μέλλουσαν νὰ ἐπαυξήσῃ τὰς κτήσεις τοῦ Κυρίου του· ἀλλὰ φρικτὰ τις ἀναλογιζόμενος τί νὰ ὑπέστη ἡ πόλις καὶ πᾶσα ἡ χώρα, ἐν ἣ ἐπὶ τοσοῦτον διέμεινεν, ἢ καὶ δι' ἧς ἀπλῶς καὶ μόνον διῆλθεν, ὁ ἄτακτος, ὁ ἄγριος, ὁ κτηνώδης στρατὸς τοῦ Μωάμεθ, ὁ κορεννύων τὴν πείναν καὶ τὴν λύσσαν του εἰς τὴν γαληνιαίαν, φιλόξενον, φιλόστοργον καὶ ἔντιμον ἐστίαν τῆς μαρτυρικῆς ἐλληνικῆς οἰκογενείας. Καὶ ὑπῆρχε τάχα λόγος νὰ ἐξαيرهῶσι τοῦ γενικοῦ κανόνος αἱ Ἀθηναί, ἢ μήπως ὁ Ὅμάρ ἦτο ἀρχαιολόγος καὶ αἱ ὀρδαὶ τοῦ Μωάμεθ ἐρασιτέχναι ἐκδρομεῖς;

Ἡ ἱστορία μετὰ φρίκης ἀναγράφει τὰς ωμότητας τῶν ὀρδῶν τούτων. Ἡ κατακτητικὴ αὐτῶν ὁδὸς εἶναι ἐστρωμένη διὰ μυριάδων πτωμάτων Ἑλλήνων, προμάχων τῆς Πατρίδος καὶ τῆς ἐλληνικῆς Πίστεως· διὰ πτωμάτων παίδων, παρθένων, γυναικῶν καὶ γερόντων. Οἱ κρεουργηθέντες, οἱ ἀκρωτηριασθέντες, οἱ ὀστεοθλασθέντες, οἱ ἀπαγχονισθέντες, οἱ λιθοβοληθέντες, οἱ ἀνασκολοπισθέντες, οἱ διχοτομηθέντες, οἱ τεταρτισθέντες ἀπετέλουν θεαματικὴν ποικιλίαν καθηδύνουσαν τὸ γεῦμα τῶν τεράτων, εἰς τὰς χεῖρας τῶν ὑποίων ἢ Δύσις παρέδωκε τὴν Ἀνατολήν. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικώτατον, ἀληθῶς, τὸ ἱστορούμενον, ὅτι καὶ εἰς βοῦν τινα τοιαύτην ἐνεποίησεν αἴσθησιν ἢ διχοτόμησιν τοῦ ἀτυχοῦς αὐθέντου του, ὥστε ἐφορήσας οὗτος ἔλαβε διὰ τῶν κεράτων αὐτοῦ καὶ συνήνωσε τὰ μακρὰν ἀλλήλων ἐρριμμένα δύο τμήματα τοῦ αἰμοσταγοῦς ἐκείνου σώματος!...

Ἀντὶ δάφνης καὶ ῥόδων σάρκες αἱματόφυρτοι κοσμοῦσι τὴν κατακτητικὴν ὁδόν, ἀντὶ τροπαίων σωροὶ κεφαλῶν καὶ σκόλοpes διωβελισμένα ἔχοντες πτώματα ὀδωδότα καὶ οἰκτρὰ τὴν θεάν, ὑπεράνω τῶν ὑποίων περιίπτανται ἀγέλαι κοράκων καὶ παντοειδῶν ὀρνέων διαφιλονικούντων τὸ ἐλώριον πρὸς τοὺς παρακολουθοῦντας τὸ στράτευμα ἀπειροπληθεῖς κύνας!.....

Μετὰ τοῦ φόνου συνεβάδιζεν ἡ ἀσέλγεια κατὰ γυναικῶν, παρθένων καὶ παίδων· διεδραματίζοντο δὲ σκηναὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἀηδεῖς καὶ ἀποτρόπαιοι, ὥστε παρὰ τὸ ἱστορικὸν καθῆκον ἀδυνατοῦμεν νὰ περιγράψωμεν ἔστω καὶ μίαν τοιαύτην.

Τὰ ἀντικείμενα τῆς ἀσελγείας τὰ μὲν ἐφονεύοντο, ὡς μὴ ἐπιδείξαντα θέλγητρα ἱκανοποιοῦντα τὴν κτηνωδίαν τῶν κατόχων καὶ προθυμίαν ἔκτακτον, τὰ δὲ ἐπωλοῦντο ἐπὶ εὐτελεστάτῃ τιμῇ ὡς δοῦλοι ἐν τῇ συνήθει τοῦ τόπου ἢ προχείρῳ τινὶ ἀγορᾷ «κτηνωδῶς μετὰ κτηνῶν ὑπὸ κτηνωδῶν ληστῶν», κατὰ τὴν ἐπιτυχῇ ἔκφρασιν ἱστορικοῦ τινος.

Ὁ στρατός, οὕτινος τὰς πρώτας τάξεις ἀπετέλουν ἐμπρησταὶ καὶ λεηλάται, ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ σάκκους διὰ τὰ λάφυρα, σχοινία ὅπως δένωσι τὰς παρθένους καὶ τοὺς παῖδας καὶ χιλιάδας σκολόπων διὰ τοὺς γενναίους.

Τὸ παιδομάζευμα συνεπλήρου τὴν καταστροφὴν.

Ἀλλὰ καὶ ὁ προειρημένος Θρήνος ἂν δὲν ὑπῆρχε καὶ ἡ ἱστορία τῆς κτακτητικῆς τοῦ Μωάμεθ πορείας ἂν δὲν εἶχε γραφῇ, ἔχομεν, ὡς πρὸς τὴν Ἀττικὴν, μέγα καὶ ἀλάνθαστον βιβλίον, δεικνύον σαφέστατα τὴν πανωλεθρίαν εἰς τοὺς μελετῶντας τὴν ἱστορίαν τόπου τινὸς ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ τόπου καὶ ἐπὶ ἰδίων στηριζομένους παρατηρήσεων.

Τὸ βιβλίον τοῦτο εἶναι τὸ ἑδάφος τῆς Ἀττικῆς.

Ἀληθῶς, πολλαχοῦ τῆς Ἀττικῆς ἀπαντᾷ τις ἐκκλησιδία εὐτελεῖ καὶ ἄκομψα, ἀκαλαισθήτως μετὰ τὴν Τουρκικὴν κατάκτησιν οἰκοδομηθέντα ἐκ συντριμμάτων ἀνηκόντων εἰς προγενεστέρας Βυζαντιανὰς ἐκκλησίας πλουσίας καὶ ἐντέχνους. Ἀφοῦ αἱ κατὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς πόλεως (1688) καταστροφαὶ φέρουσι τὰ ἔχνη μᾶλλον τῆς ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἐρημώσεως φθορᾶς καὶ οὐχὶ εἰσβολῆς καὶ δηώσεως ὑπὸ πολυπληθοῦς στρατοῦ βαρβάρων καὶ ἀλλοθρήσκων· εἰς δὲ τὰ ἐκ νέου οἰκοδομηθέντα ὑπάρχουσιν εἰκόνες καὶ ἐπιγραφαὶ πρὸ τῆς ἐγκαταλείψεως ταύτης, πότε ἄλλοτε ἢ κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ὁμάρ ἠδύναντο νὰ γίνωσιν αἱ καταστροφαὶ αὗται;

Ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς μελέτης τῶν ἐγγράφων διαφορῶν ιδιοκτησιῶν ἢ προνομίων Μονῶν τεκμηριοῦται ἡ ἐποχὴ τῆς ἐν τῇ Ἀττικῇ πανωλεθρίας. Συνήθως ἐκποιοῦνται παρὰ Τούρκων οἰκοδομήματα ἐγκαταλειμμένα καὶ ἡρειπωμένα· πάντες δὲ σχεδὸν οἱ ὡς κτήτορες Μονῶν ἢ Ναῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας παριστάμενοι, δὲν οἰκοδομοῦσι κυρίως, ἀλλὰ συμπληροῦσι καὶ ἀνοικοδομοῦσιν ἐγκαταλειφθέν καὶ καταστραφέν προγενέστερον οἰκοδόμημα.

Τί ἀπέγεινεν ἡ ἐκ μικρῶν ἀγροτικῶν συνοικισμῶν ἀνθοῦσα καὶ πλήθουσα Ἀττικὴ; Κατερημωθεῖσα καὶ κατερειπωθεῖσα παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Κατακτητοῦ εἰς τὴν κατοχὴν τῶν ἀγρίων Σπαχῆδων!...

* *

Ἐνεργὸν μέρος ὑπὲρ τῶν Τούρκων δὲν φαίνεται νὰ ἔλαβεν ἤδη, ὅπως ἐπὶ Βαγιαζήτ, ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν καὶ ὁ Ἑλληνικὸς κληρικός. Περὶ τοῦ ἐναντίου μάλιστα ἔχομεν ἐνδείξεις. Πλὴν δηλαδὴ τοῦ ἐν

τῷ *Θρήνῳ* μνημονευομένου φόνου ἱερέων, ὅστις ὅμως δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς παρεκτροπὰς τῶν Τουρκικῶν ὀρδῶν, βλέπομεν τὸν Μητροπολίτην Ἀθηνῶν ἀποθνήσκοντα μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν ἐν Τήνῳ· καθότι εἰς αὐτὸν βεβαίως ἀνήκει τὸ ἐν τοῖς *Μνημείοις* (Τόμ. Β', σελ. 18) δημοσιευθὲν ἐπιτύμβιον. Κατὰ τὴν ἄλωσιν φαίνεται ὅτι εὐρίσκετο εἰς Ἀθήνας κατορθώσας νὰ διαφύγῃ τὸν ὀλεθρον καὶ μάλιστα, ὡς ἀποδεικνύεται ἐξ ἰδιοχείρου αὐτοῦ σημειώσεως δημοσιευθείσης ἐν τοῖς *Μνημείοις* (Τόμ. Β', σελ. 18), ἡγόρασε πολῦτιμον χειρόγραφον ἀνῆκον εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς πόλεως Ἀθηνῶν διαρπαγείσης καὶ αὐτῆς κατὰ τὴν εἰσβολὴν ὡς δηλοῦται διὰ τῆς αὐτῆς σημειώσεως.

Ἐκ τούτων ἐξάγεται ὠρισμένως ὅτι τότε ἦτο Μητροπολίτης Ἀθηνῶν ὁ Ἰσίδωρος, καὶ ἀδίκως ἐκφράζεται περὶ αὐτοῦ μετὰ δισταγμοῦ ὁ Γρηγορόβιος. Ὁρθῶς δὲ σημειοῖ τὰ κατ' αὐτὸν ἐν τῷ *Καταλόγῳ* αὐτοῦ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Πανάρετος Κωνσταντινίδης.

Ὁ ῥηθεὶς Ἰσίδωρος ἦτο, ὡς γνωστόν, φίλος τοῦ ἀτυχοῦς χρονογράφου Φραντζῆ, ὅστις ἐν τῷ Β' βιβλίῳ τοῦ Χρονικοῦ αὐτοῦ ποιεῖται ἐξαιρετικὴν πῶς περὶ αὐτοῦ μνείαν ἐν τῇ ἐξῆς περικοπῇ: «Καὶ τῷ Αὐγούστῳ μηνὶ τοῦ αὐτοῦ ἔτους (1447) ἐστάλην πάλιν ἐγὼ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπὲρ πολλῶν τινων ὑποθέσεων καὶ περὶ τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τῆς Γοτθίας καὶ περὶ τινος συνοικεσίου διὰ τὸν αὐθέντην μου.... ἔνθα καὶ ἱερομονάχους καὶ ἐκ τῶν ἀνθρώπων μου ἔστειλα ἐν ἐκείνοις τοῖς μέρεσιν, ἐξαιρέτως δὲ καὶ τὸν ἱερομόναχον *Ἰσίδωρον* τὸν καὶ ὕστερον χρηματίσαντα *μητροπολίτην Ἀθηνῶν*».

Ὁ μόνος κληρικός, ὅστις ἔσως ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν ἄλωσιν, φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ τότε ἡγούμενος τῆς Καισαριανῆς.

Περὶ αὐτοῦ ὁ Spon σημειοῖ ὅτι, ὅτε ὁ Μωάμεθ ἐκυρίευσεν τὰς Ἀθήνας, ὁ ἡγούμενος τῆς Καισαριανῆς προσήνεγκεν αὐτῷ τὰς κλεῖδας ἐν ὀνόματι τῆς πόλεως, ὁ δὲ Σουλτάνος δεικνύων τὴν χαρὰν καὶ εὐγνωμοσύνην του παρεχώρησε προνομίᾳ τινα τῇ Μονῇ ταύτῃ.

Ὁ Σουρμελῆς προβαίνει ἔτι πλέον. Σημειοῖ δηλαδὴ ὅτι ἡ Μονὴ Καισαριανῆς «ὠνομάσθη οὕτως ἀπὸ Καισαρίου ἡγουμένου αὐτῆς, δι' αἰτίαν τοιαύτην. Ἐπειδὴ οὗτος ἐγκρατὴς τῆς Τουρκικῆς γλώσσης ἐμεσολάβησεν εἰς τὴν παράδοσιν τῆς Ἀκροπόλεως ἐπὶ τοῦ τελευταίου Δουκὸς Φραγκίσκου, διὰ χειρὸς τοῦ ὁποίου ἐδόθησεν αἱ κλεῖς τοῦ φρουρίου πρὸς τὸν πολιορκητὴν Ὀμέρην ἐπὶ χρυσοῦ δίσκου, χάριν τῆς μεσολαβήσεως ταύτης ἐδωρήσατο ὁ κατακτητὴς εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Καισαρίου ἀτέλειαν γενικὴν, καὶ πολλὰς γαίας εἰς ἰδιοκτησίαν του.

»καὶ ἔνεκα τούτου νομιζομένης τῆς τύχης τῆς Μονῆς λαμπρᾶς ἐκ-
»λέσθη Καισαριανὴ ἀπὸ τοῦ Καισαρίου τοῦ νέου θεμελιωτοῦ καὶ ἀπο-
»καταστάτου αὐτῆς».

Τοιαῦτά τινα περίπου δέχεται καὶ ὁ Γ. Κωνσταντινίδης γράφων :
«Μεταξὺ τῶν ῥητῶς ἀπηλλαγμένων τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἦν καὶ ὁ
»ἡγούμενος τῆς ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ μονῆς *Κυριανῆς* (Καισαριανῆς), ὅστις
»εἶχε προσφέρει τοῖς Τούρκοις τὰς κλεῖς τῆς πόλεως κατὰ τὴν ἄλω-
»σιν». Προστίθεις: «ἐκ τῆς εἰδήσεως ταύτης ἐξάγεται ὅτι ἡ μονὴ αὕτη
»ὑφίστατο ἤδη κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα».

Τὸ ὅτι ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου Καισαριανῆς προσηνέχθησαν αἱ κλεῖδες
τῆς πόλεως τῷ Σουλτάνῳ, ἀπαλλάξαντι τὴν Μονὴν ἔνεκα τούτου
τοῦ χαρακτῆρου ἀναγράφει καὶ ὁ Γρηγορόβιος.

Καθ' ἡμᾶς πιθανὸν φαίνεται μόνον καὶ ἀπλῶς τὸ ὅτι, ὁ ἡγούμενος
Καισαριανῆς ἐμεσολάβησεν εἰς τὴν παρὰ τοῦ Φράγκου παράδοσιν τῆς
Ἀκροπόλεως, γλωσσομαθῆς, ὡς φαίνεται, ὢν, τοῦ Ὁμάρ ὑποσχεθέντος
τῇ Μονῇ αὐτοῦ ἀτέλειαν ἐπικυρωθεῖσαν καὶ παρὰ τοῦ Μωάμεθ κα-
τόπιν. Τοιαύτη τις παράδοσις περὶ προνομίων δηλ. δοθεισῶν τῇ Μονῇ
Καισαριανῆς κατὰ τὴν κατάκτησιν ἔνεκα ὑπηρεσίας τινὸς παρασχε-
θείσης ὑπὸ τοῦ τότε ἡγουμένου αὐτῆς, ἀληθῶς ὑπάρχει καὶ αἱ παραδό-
σεις τῶν Μονῶν σπανίως εἰσὶν ἀβάσιμοι. Οὐδὲν ὁμῶς ἄλλο δεχόμεθα
διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους.

α' Οὐδεμία πληροφορία ὑπάρχει ὅτι ὁ ἡγούμενος οὗτος ὠνομάζετο
Καισάριος.

β' Ψευδὲς εἶναι τὸ ὅτι ἀπὸ τοῦ ἡγουμένου τούτου ὠνομάσθη ἡ Μονὴ
Καισαριανὴ καὶ ὅτι ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ἐξάγεται ὅτι ἡ Μονὴ αὕτη
ὑφίστατο ἤδη κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα δηλ. περὶ τὸ 1458, ὅτε αἱ Ἀθηναὶ
ἐγένοντο πόλις Τουρκικὴ. Καθότι, ὡς γνωστόν, καὶ ἐπὶ τῶν Βυζαντια-
κῶν ἔτι χρόνων ὑφίστατο αὕτη ἀφοῦ δὲ καὶ ἐπιστολὴ τοῦ Μητροπο-
λίτου Χωνιάτου σώζεται ἀποσταλεῖσα μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων
(1205) γενομένην κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν ἐκ Κέας πρὸς τὸν ἡγούμενον
τῆς προὑπαρχούσης φυσικῶς μονῆς *Καισαριανῆς*, ἄνδρα ἁδίκον, ὡς φαί-
νεται, καὶ καταχραστήν. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἐν τοῖς *Μνημείοις* (Τόμ. Β',
σελ. 41), δημοσιευθέντος σιγιλλίου τοῦ 1678, γνωστοῦ ἤδη ἀπὸ τοῦ
1871, ὅτε τὸ πρῶτον ἐδημοσιεύθη, ἀποδείκνυται ἡ ἐπὶ Φραγκοκρατίας
προνομιακὴ τῆς Καισαριανῆς ὑπαρξίς : α' Ἀσύδοτος παρὰ τε τῆς *λατι-
νικῆς αὐθεντίας*, ὡσαύτως καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς συγκατανεύσεως καὶ
συμπράξεως, πάσης τε δουλοσύνης ἀνωτέρα καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ κατὰ

τόπον μητροπολίτου Ἀθηνῶν ἀκυρίευτος». Ἄλλο ζήτημα εἶναι ἂν ἔχη ὀρθῶς τὸ ὄνομα Καισαριανή ἢ ἔχει δίκαιον ὁ λαὸς ὀνομάζων ταύτην *Συριανήν* — οὐδέποτε *Κυριανήν* — τὸ δὲ Καισαριανή εἶναι λογισματικὸς τῶν σιγιλλίων καὶ ἐπισήμων ἐγγράφων, ἐν οἷς καὶ ἡ Μονὴ Νταοῦ ἐγένετο Ταῶς καὶ ἡ *Φανερωμένη* Νεοφανεῖσα κλ.

γ' Δὲν εἶναι φυσικὸν εἰς ἀπλοῦς ἡγούμενος νὰ παραδώσῃ τῷ Μωάμεθ τὰς κλεῖς τῆς πόλεως· τοῦτο θὰ ἔπραττε μᾶλλον ὁ Μητροπολίτης ἢ οἱ Ἀρχοντες τῆς πόλεως· ἄλλως τε ποίᾳς κλεῖδας νὰ παραδώσωσιν ἀφοῦ ἡ πόλις ἀπὸ πολλοῦ ἦτο παραδεδομένη τῷ Ὁμάρ οὐδ' εἶχεν αὕτη πολεμικὸν τεῖχος, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἀκρόπολις ἀνῆκεν ἤδη τοῖς Τούρκοις;

Τὴν τιμὴν τοῦ νὰ παραδώσῃ τὰς κλεῖς τῆς Ἀκροπόλεως τῷ Μωάμεθ δὲν θὰ ἐτήρει ἄρά γε δι' ἑαυτὸν ὁ Ὁμάρ; Ὡστε ἅς ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν μεταξὺ Ὁμάρ καὶ Φράγκου ἀναγκαίαν ἴσως μεσολάβησιν τοῦ ἡγουμένου καὶ ἅς συμπληρώσωμεν τὴν εἰκόνα θέτοντες ἐπὶ τῶν βράχων τῆς Ἀκροπόλεως τὸν ἄγριον Ὁμάρ ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ τότε Τουρκικῇ περιβολῇ, ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τὸν γνωστὸν ἤδη, ἐκ τῆς ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ δημοσιευθείσης εἰκόνας του, Φράγκον, καὶ ἐν τῷ μέσῳ τὸν πονηρότατον ἡγούμενον ὠχρὸν καὶ ἀνήσυχον περιτετυλιγμένον ἐντὸς τοῦ μαύρου ῥάσου αὐτοῦ καὶ μεταβαίνοντα ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸν ἕτερον.

*
*

Ἡ τόσον ὀλεθρία διὰ τὴν Ἀττικὴν εἰσβολὴ αὕτη τοῦ Ὁμάρ ἐγένετο κατὰ τὸν *Ιούριον* τοῦ 1456. Οἱ ἀρχαιότερον περὶ Ἀθηνῶν γράψαντες ἐσημείουں ὡς ἔτος τῆς εἰσβολῆς καὶ καταλήψεως τῶν Ἀθηνῶν τὸ 1455· τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές.

Ὁ Φραντζῆς ἐν τῷ Δ' Βιβλίῳ τοῦ *Χρονικοῦ* αὐτοῦ, ἐν ᾧ, κατὰ τρόπον προξενουῦντα ἀληθὲς ἄλγος, διηγεῖται τὸν θάνατον τοῦ νεαροῦ υἱοῦ του ἰδίᾳ χειρὶ ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου φονευθέντος, ὡς μὴ ὑποκύψαντος εἰς τὰς κτηνώδεις ἐπιθυμίας του, τὸν ἐξαγορασμὸν τῆς συζύγου του παρὰ τοῦ ἱπποκόμου τοῦ Σουλτάνου, εἶτα δὲ καὶ τὸν θάνατον ἐν τῷ σεραγίῳ τῆς νεαρᾶς θυγατρὸς του, σημειοῖ μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ τῆς καταλήψεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων διὰ τῆς ἐξῆς φράσεως: «τῷ δὲ Ἰουνίῳ τοῦ αὐτοῦ ἔτους (ςϞξδ') παρέλαβεν ὁ Ἀμνηρᾶς τὴν Ἀθηνῶν πόλιν». Ἐπίσης καὶ εἰς τὸ λεγόμενον *Σύντομον Χρονικόν* τὸ αὐτὸ ἔτος σημειοῦται: «τῷ ϞϞξδ' ἔτει νεμήσει δ' (ἢ μᾶλλον ἐπινεμήσει δηλ. ἰνδικτιῶνι δ') μηνὶ Ἰουνίῳ παρεδόθη εἰς τὰς χεῖρας τῶν Μουσουλμάνων ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν». Ὁ Δούκας οὐδὲν σημειοῖ παρὰ τὰς περὶ τοῦ ἐναντίου διαβεβαιώσεις τοῦ Σουρμελῆ. Φκίναται λοιπὸν ὅτι, ἐκ τῶν

ἀπὸ κοσμογονίας ἔτους τούτου, 5508, δηλ. 6964, ἀφήρουν οἱ ἀρχαιοτέροι 5509 ἔτη καὶ οὐχὶ 5508, ὡς εἶναι ὀρθὸν προκειμένου περὶ τοῦ μηνὸς Ἰουνίου, διὰ τοῦτο εὗρισκον τὸ ἔτος 1455 καὶ οὐχὶ τὸ 1456.

Ἐν τῷ αὐτῷ *Συντόμῳ Χρονικῷ* ἀναγράφεται καὶ σημεῖον (κομῆτης) προηγηθὲν τῆς ἀλώσεως τῶν Ἀθηναίων τὴν 29 Μαΐου τοῦ αὐτοῦ ἔτους δηλ. «ἐφάνη ἀστὴρ ἐν τῷ οὐρανῷ ἀνατέλλων, ἐκβλύζων ὥσπερ καπνὸν εἰς μῆκος ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας».

Ὅπερ ὁμῶς, σημειούμενον ἐν τῷ αὐτῷ *Χρονικῷ* ὡς συμβάν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ἀποδεικνύει ὅτι, πλὴν τῶν γνωστῶν καὶ ἄλλα δεινὰ ὑπέστησαν οἱ ἀτυχεῖς Ἀθηναῖοι, εἶναι ἡ γενικωτέραν ἔννοιαν ἔχουσα περικοπή : «Ἐγένετο λεῖψις καὶ ὑστέρησις πάντων καρπῶν, καὶ ἡσθιον ὁ λαὸς ἐκ τοῦ λιμοῦ βοτάνας χλοᾶς ῥίζας, γιγάρτας, ἀκρόδρυα· ἤφερε δὲ τὸ πεντάλιτρον ὁ σῖτος ὑπὲρ λ', καὶ οὐχ εὗρίσκετο».

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ εἰσβολὴ τῶν Τούρκων εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἡ κατὰληψις παρ' αὐτῶν ταύτης, ὡς καὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, πλὴν τῆς Ἀκροπόλεως.

Πολιορκία καὶ συνθηκολόγησις.

Ὁ Ὁμάρ, περατώσας τὴν καταστρεπτικὴν αὐτοῦ πορείαν, ἔστη πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Ἀκροπόλεως· ἐπανειλημμένως δ' ἐφορμήσας κατ' αὐτῆς ἀπέτυχεν, ἐρρωμένως ἀποκρουσθεὶς παρὰ τῶν ἀσφαλῶς ἐν αὐτῷ ὀχυρωθέντων, ἐνθαρρυνομένων ὑπὸ τοῦ Δουκὸς Φράγκου.

Φαίνεται ὅτι τὰ παιδικὰ τοῦ Πορθητοῦ — διότι τοιοῦτος κατὰ τὸν Χαλκοκονδύλην ὑπῆρξεν ὁ Φράγκος — προσελάμβανον ἀνδρείαν μετ' ὁμότητος μεμιγμένην. Διότι μὴ λησμονῶμεν ὅτι τῇ διαταγῇ τοῦ Φράγκου ἐξετελέσθη ὁ σκληρὸς θάνατος ἐν τῷ φρουρίῳ τῶν Μεγάρων τῆς θείας αὐτοῦ Κιάρας, θυγατρὸς τοῦ ἄρχοντος τῆς Καρύστου Νικολάου Β' Τζόρτζιο καὶ συζύγου τοῦ θείου του, δουκὸς τῶν Ἀθηναίων, Νερίου Β'.

Ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ Φράγκου, ὡς γνωστόν, ἐχρησίμευεν ὡς ἀφορμή, ἂν μὴ ὡς πρόφασις, εἰς τὸν Μωάμεθ, ὅπως ἀποφασίσῃ τὴν κατὰληψιν τῶν Ἀθηναίων καὶ τὴν ἐκδίωξιν ἐξ αὐτῶν τῶν Φλωρεντίνων· ὅπως ἐπίσης ὁ καταγγεληθεὶς τῷ Σουλτάνῳ ἁμαρτωλὸς ἔρως τῆς Κιάρας εἶχε γίνεαι αἰτία ὅπως διαταχθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ δεχθῶσιν ὡς Δοῦκα τὸν υἱὸν τοῦ Ἀντωνίου Β', Φράγκον, εὐνοούμενον, ὡς εἴρηται, τοῦ Σουλτάνου,

ἀντὶ τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ τοῦ Νερίου Β', Φραγκίσκου Α', οὕτινος ἐκηδε-
μόνευεν ἡ χήρα μήτηρ αὐτοῦ Κιάρρα, καὶ εἶτα μετ' αὐτῆς ὁ δολοφο-
νήσας τὴν σύζυγόν του ὅπως τὴν νυμφευθῇ Βενετὸς Κονταρίνης.

Ὁ Ὁμάρ ἀπελπίσας ὅτι θὰ δυνηθῇ νὰ κυριεύσῃ τὴν Ἀκρόπολιν ἐξ
ἐφόδου ἐπολιόρκει στενωῶς τὸν Φράγκον.

Ἄλλ' ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις δὲν συνέφερεν αὐτῷ νὰ παραμένῃ ἐν Ἀθή-
ναις πολιορκῶν ἐπ' ἄδηλον χρόνον· οὐδὲ θὰ ὠφέιλετο βεβαίως ἀμοιβὴ
καὶ χάρις αὐτῷ, ἂν δὲν κατῴρθου πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Μωάμεθ
ἐκ τῆς Πελοποννήσου, νὰ παραδώσῃ αὐτῷ κατακτηθείσας τὰς Ἀθή-
νας. Πάντες οἱ ἐπίσημοι Τοῦρκοι νὰ πρωταγωνιστῶσιν ἐν τῷ φρικῶδει
τῆς ἐξοντώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἁγῶνι καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Τουραχάν
μετὰ τοσούτου στρατοῦ νὰ ἀπρακτῇ ἐν Ἀθήναις πολιορκῶν Φράγκον
ἡγεμονίσκον·! Ἡρξάτο λοιπὸν διαπραγματευόμενος μετὰ τοῦ Φράγκου
περὶ εἰρηνικῆς ἀποχωρήσεώς του ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἴσως εἰς τὰς
διαπραγματεύσεις ταύτας νὰ ἔλαβε μέρος καὶ ὁ προρρηθεὶς ἡγούμενος
τῆς Καισαριανῆς.

Ὁ Ἀθηναῖος ἱστορικὸς Λαόνικος διέσωσε τὴν ἔννοιαν συνδιαλέξεως
τοῦ Ὁμάρ καὶ τοῦ Φράγκου.

«ὦ παῖ Ἀντωνίου, εἶπεν ὁ Ὁμάρ, σὺ οἶσθα τὸν βασιλέως οἶκον, ὡς
τῇνδε τὴν πόλιν ἐπέτρεψεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον· καὶ ἐπεὶ βασιλεὺς αὐ-
θις παρακελεύει παραδιδόναι αὐτῷ τὴν πόλιν, οὐκ οἶδα ὅπως ταύτην
ἄκοντος βασιλέως κατέχοις· οὐδὲ γὰρ πάνυ πολὺν διαμεῖναι. Νῦν δὲ
παρέχει σοι βασιλεὺς μάλιστα διηλλαγμένῳ οἱ χώραν τε τὴν Βοιω-
τίαν ἔχειν καὶ τῶν Θηβῶν πόλιν, ἀποφερόμενον δὲ τὸν τῆς Ἀκροπό-
λεως ὄλβον καὶ τὰ σαυτοῦ ἀπιέναι, καταλιπόντα τῷ βασιλεῖ τὴν
Ἀκρόπολιν».

Ὁ Φράγκος, καθορῶν ὅτι δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ μένῃ πεπολιορκημένος
ἐν τῇ Ἀκροπόλει, ἀπελπίσας δὲ ὅτι θὰ ἐλάβανεν ἐπικουρίας παρὰ
τῶν Βενετῶν τῆς Εὐβοίας, ἃς ματαίως ἐζήτησεν, ἀπεδέξατο κατ' ἀρ-
χὴν ὅπως παραδώσῃ τῷ Ὁμάρ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ἀναχωρήσῃ μετὰ
τῆς οἰκογενείας του καὶ τῶν θησαυρῶν του εἰς Θήβας, ὧν νὰ διαμένῃ
ἐφεξῆς ἡσυχος καὶ ἀνενόχλητος κύριος· ἐζήτησεν ὅμως ὅπως οἱ προ-
τεινόμενοι αὐτῷ ὄροι ἐπικυρωθῶσι καὶ βεβαιωθῶσι καὶ παρὰ τοῦ Μωά-
μεθ. Τοῦτο δὲν ἦτο δύσκολον νὰ γίνῃ· ἡ ὑπόσχεσις ἐδόθη· ὁ δὲ ἀτυχὴς
Φράγκος ἐξῆλθε τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἀπῆλθε τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τῆς
ὠραίας συζύγου του καὶ τῶν τέκνων του, παρακολουθούσης βεβαίως καὶ
τῆς εὐαρίθμου ἐν Ἀθήναις Λατινικῆς παροικίας καὶ ἀφίκετο εἰς Θήβας.

Ὁ Ὀμάρ περιχαρής θὰ ἀνήγγελλε τότε «πρὸς τὴν κόνιν τῆς μετὰ πορθήσεως συνδεομένης καὶ μετὰ νίκης περιβαλλομένης βαθμίδος τοῦ θρόνου» τὴν κατάληψιν καὶ τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν.

Μετὰ τοῦ Φράγκου συναπῆλθε τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὁ Φραγκισμός.

Ἐπὶ πόσον χρόνον διέμεινε πεπολιορκημένος ἐν τῇ Ἀκροπόλει ὁ Φράγκος ἀκριβῶς δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν, οὐδὲ πειθόμεθα ὅτι εἶναι ὀρθὸν τὸ ὅτι ἡδυνήθη ἐπὶ δύο ὁλόκληρα ἔτη νὰ ἀντιστῇ πεπολιορκημένος, ὡς οἱ πρὸ ἡμῶν γράψαντες, καὶ αὐτὸς ὁ Γρηγορόβιος, παρεδέξαντο. Ὁ Χαλκοκονδύλης, ποιούμενος λόγον περὶ τῆς πολιορκίας ταύτης, γράφει: «Τὴν Ἀκρόπολιν (ὁ Ὀμάρ) ἐπολιορκεῖ ἐπὶ *συχρὸν χρόνον* προκαθεζόμενος» μὴ ὀρίζων τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα· συνδυάζοντες ὁμῶς τὴν φράσιν ταύτην πρὸς τὴν ἐν τῇ προμνησθείσῃ ὁμιλίᾳ τοῦ Ὀμάρ πρὸς τὸν Φράγκον περικοπὴν: «οὐδὲ *πάνυ πολὺν* διαμεῖναι», συμπεραίνομεν ὅτι, μεθ' ὅσα σιτία καὶ ἂν εἶχεν εἰσκομίσει ὁ Φράγκος δὲν θὰ ἡδύνατο ἐπὶ δύο ὁλόκληρα ἔτη νὰ ἀντιστῇ στενῶς πεπολιορκημένος, ἀφοῦ μάλιστα ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς πολιορκίας ἐνόησεν ὅτι παρὰ τῶν Βενετῶν οὐδὲν ἡδύνατο νὰ ἀναμείνῃ, οὐδ' ἦτο τόσον ἀνόητος νὰ φρονῇ ὅτι τὸν ῥοῦν τοῦ κατακλύσαντος δύο ἡπείρους Τουρκικοῦ χειμάρρου θὰ ἀνέκοπτεν ὁ βράχος τῆς Ἀκροπόλεως. Πολὺ δὲ ὀλιγώτερον δεχόμεθα ὅτι ῥητῶς τὸν Ἰούνιον τοῦ 1458 ἐξεπολιορκήθη ἡ Ἀκρόπολις, καθότι ἡ ἔκφρασις τοῦ Φραντζῆ ὅτι τὸν Ἰούνιον παρέλαβεν ὁ Ἀμειράς (Σουλτάνος) τὰς Ἀθήνας ἀναφέρεται βεβαίως εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων κατοχὴν τῆς πόλεως, ἀφοῦ μάλιστα ὁ Φραντζῆς διηγούμενος, εὐρίσκεται εἰς τὸ ἔτος 1456, — τοῦ Μωάμεθ ἐπισκεψαμένου τὰς Ἀθήνας τῷ 1458 — ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου, ὡς εἶδομεν, ῥητῶς τὸ Σύντομον Χρονικὸν σημειοῖ ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν καὶ οὐχὶ ἡ Ἀκρόπολις τὸν Ἰούνιον τοῦ 1456 παρεδόθη εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων.

Ἐξ ἑτέρου κατὰ τὸ 1458 βλέπομεν ἤδη τὸν Ὀμάρ ἐν Πελοποννήσῳ, διοριζόμενον παρὰ τοῦ Σουλτάνου διοικητὴν τῶν ἀνηκουσῶν αὐτῷ χωρῶν, καθὰ σημειοῖ ὁ Χαλκοκονδύλης, καὶ ὁ Κριτόβουλος ἐν τῷ Γ' βιβλίῳ τῶν Ἱστορικῶν αὐτοῦ λέγων: «Καταστησάμενος δὲ (Μαχουμούτης) πάντα τὰ ἐν Πελοποννήσῳ καλῶς τε καὶ ὡς ἦν αὐτῷ κατὰ νοῦν, σατράπην τε πάσῃ τῇ αὐτοῦ χώρᾳ τὸν Ἀμάρην (Ὀμάρ) καταλιπὼν ἀπολύεται τὴν στρατιάν» κλ. Ὡς γνωστὸν δὲ κατόπιν τούτων ὁ Μωάμεθ ἐπισκέψατο τὰς Ἀθήνας· ὥστε ὁ Ὀμάρ εἶχεν ἤδη πρότερον μεταβῆ παρ' αὐτῷ, καταστήσας βεβαίως καὶ αὐτὸς προηγου-

μένως εἰς τὴν Ἀκρόπολιν στρατιωτικὴν φρουρὰν ὑπὸ τινὰ φρούραρχον.
Ὅπως δὲ ἔπαυσε, ἐπεὶ τῷ 1458 ἐπεσκέψατο ὁ Μωάμεθ τὰς Ἀθήνας «ἀποδεξάμενος τὴν Ὀμάρεω ἀνδραγαθίαν», καθὰ σημειοῖ ὁ Χαλκοκονδύλης, ἡ δὲ χρονολογία αὕτη εἶναι βεβαία, τότε δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὀριστικῶς καταλεγείσα ἐν ταῖς Τουρκικαῖς κτήσεσιν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν.

Κατάληψις Ἀκροπόλεως. — Ὁ Παρθενὼν τζαμί.

Καταλαβὼν ὁ Ὀμάρ τὴν Ἀκρόπολιν οὐδὲν ἕτερον βεβαίως διέταξε πρῶτον, εἰμὴ ὅπως ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ Παρθενῶνος βροντόφωνος Μουσικῆς φωνήσῃ τό: «Δὲν ὑπάρχει Θεὸς εἰμὴ ὁ Ἀλλάχ καὶ ὁ Μωάμεθ ὁ Προφήτης αὐτοῦ» (*Δὲ ἰλλάχ ἔλ Ἀλλάχ, βὲ Μουχαμέτ ρεσοῦλ οὐλλάχ*). Ἡ τοιαύτη φωνὴ ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως ἐξελθοῦσα καὶ εἰς τὰ πέριξ αὐτῆς, ἔνθα αἱ ιερώταται ἀναμνήσεις τῶν ἀρχαίων καὶ χριστιανικῶν Ἀθηνῶν συγκεντροῦνται, ἀντηχήσασα, ἐκήρυξεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν νέαν φάσιν τοῦ βίου αὐτῶν. Ἀλλ' εἰς τοὺς περὶ τὴν Ἀκρόπολιν χώρους, ὅπου ἤχησεν ἡ φωνὴ τοῦ Περικλέους, τοῦ Δημοσθένους, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Παύλου, τί ζητεῖ ἡ φωνὴ τοῦ ἱμάμη, τοῦ ἐπιβάλλοντος τὴν ἄρνησιν τῶν πολιτικῶν, πατριωτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν, ὅς ἐκεῖνοι ἐκήρυξαν; Μὴ λυπεῖσθε, ὦ σκιαὶ τῶν ἐργατῶν τοῦ μεγαλείου τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ Κορανίου αἱ ἀρχαὶ δὲν ριζοβολοῦσιν ἐπὶ τοῦ Ἀττικοῦ ἐδάφους· ἡ εὐγενὴς κόνις τῶν ἐν αὐτῷ τεθαμμένων ἀποκρούει ταύτας, ἐφ' ὅσους δ' αἰῶνας καὶ ἂν ἐκμυζᾷ πᾶσαν ἱμάδα ἢ βαρβαρότητος, ἡμέραν τινὰ ἢ πνοὴ τῆς ἐλευθερίας θὰ ἀνατρέψῃ ταύτην πρόρριζον καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ τῆς Ἀκροπόλεως βράχου θὰ κηρύξῃ τὴν ἐλευθερίαν ἡ φωνὴ Ἀθηναίου ὀπλαρχηγοῦ, διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ζωῆς πληρώνοντος τὴν τιμὴν ὅτι αὐτὸς ἀνήγγειλε πρῶτος τὸ θεῖον κήρυγμα τοῦτο.....

Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εὐθύς, ἅμα τῇ κατάλήψει τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τοῦ κατακτητήσαντος τὰς Ἀθήνας, μετεβλήθη ὁ Παρθενὼν εἰς τζαμί ὑποστὰς προχείρους τινὰς μεταρρυθμίσεις, μέχρις ὅτου κατόπιν ἔλαβε τὸν ὀριστικὸν τοῦ μωαμεθχνικοῦ τεμένους τύπον, ὕψοθέντος τοῦ μινχαρέ καὶ διασκευασθέντος ἐσωτερικῶς, ὡς ῥηθήσεται ἐν καταλλήλῳ κεφαλαίῳ.

Ἐπεὶ δὲ ὁ Λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος Νικόλαος Πρότιμος — τελευταῖος τοιοῦτος ἀποθνήσκων τῷ 1483 — κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συναπῆλθε

τότε μετὰ τοῦ Φράγκου εἰς Θήβας θὰ ἐφρόντισε βεβαίως ὅπως συμπαρηληφθῶσι καὶ τὰ πολυτιμότερα τοῦ ναοῦ σκευή, ὥστε δὲν θὰ ἀπέκομισε πλουσίαν λείαν ἐξ αὐτοῦ ὁ Ὁμάρ, ἐνῶ ἀπεναντίας πολλὰ ὠφελήθησαν οἱ Φράγκοι ἐκ τοῦ πλούτου τοῦ Παρθενῶνος, ὃν ὁ ἐν ἐσχάτῃ πενίᾳ ἀποθανὼν ἐν Κέῳ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν Χωνιάτης ἠτύχησε νὰ ἴδῃ «ἱεροσυλούμενον καὶ ἀποκοσμούμενον» παρ' αὐτῶν.

Ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τῆς παρούσης ἱστορίας, λαλοῦντες περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Müller ἀνευρεθέντος καὶ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βιέννης ἀποκειμένου *Ἀγωνίου τοπογραφήματος τῶν Ἀθηνῶν* τοῦ φέροντος τὴν ἐπιγραφὴν «τὰ θέατρα καὶ διδασκαλεῖα Ἀθηνῶν», ἐξηνέγκομεν πρῶτοι ἡμεῖς τὴν γνώμην, ἥ μᾶλλον πεποιθήσιν, ὅτι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ οὐχὶ κατόπιν, ὅτε δῆθεν περιεστάλησαν αἱ δοθεῖσαι ἐλευθερίαι τοῖς Ἀθηναίοις, περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει ἐν τοῖς ἐξῆς, μετεβλήθη ὁ Παρθενῶν εἰς τζαμί· καὶ θὰ ἦτο ἀληθῶς παράδοξον ἂν οἱ Τοῦρκοι, οἱ διεξάγοντες κυρίως θρησκευτικὸν πόλεμον κατὰ τῶν ἀπίστων, παρέδιδον εἰς χεῖρας τῶν Χριστιανῶν καὶ τῶν ἱερέων αὐτῶν τὸν ἐν αὐτῷ τῷ φρουρίῳ τῷ ὑπὸ τῆς φρουρᾶς τῶν Γιενιτζάρων κατεχομένῳ κείμενον ναὸν τῆς Παρθένου, ὅπως τελῶσι Χριστιανικὴν λειτουργίαν. Ἐκπληξὶν ἀληθῶς γεννᾷ τὸ πῶς ἐπιστεύθη καὶ ἐπανελήφθη τοῦτο καὶ παρ' Ἑλλήνων, γινωσκόντων ὅπως δὴποτε τὰ τῆς Ἀνατολῆς τοῦτο δύνатаι ἀληθῶς νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀπόδειξις τῆς τυφλῶς δουλευούσης Ἑλληνικῆς διανοίας εἰς τὰ παρὰ ξένων συνήθως νομοθετούμενα.

Τὴν γνώμην ἡμῶν ταύτην εὐχαρίστως βλέπομεν ἐκφερομένην καὶ εἰς τὴν μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Α' ἡμῶν τόμου ἐκδοθεῖσαν ἱστορίαν τῶν Μεσαιωνικῶν Ἀθηνῶν τοῦ Γρηγοροβίου.

Ὁ Herzberg μετ' ἐκπληκτοῦς ἀληθῶς βεβαιότητος θεσπίζει ὅτι αὐτὸ Παρθενῶν...ἀπεδόθη, σφόδρα ἡδομένων τῶν Ἑλλήνων, τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ (ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη ὁ Σουλτάνος)... εἰς τουρκικὸν τέμενος αὐτὸν μετεποίησε».

Ὁ μῦθος περὶ τῆς ἀποδόσεως τοῦ Παρθενῶνος τοῖς Ἑλλησιν ἐπήγαγεν ἐξ ἀτυχοῦς σκέψεως περὶ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἐγράφη τὸ προειρημένον τοπογράφημα· περὶ αὐτοῦ, δημοσιευθέντος ὁλοκλήρου ἐν τῷ Α' τόμῳ τῶν *Μνημείων* (σελ. 92—94), ἱκανὸν ἐποιήσαμεθα ἐν τῇ παρούσῃ ἱστορίᾳ λόγον (Τόμ. Α', σελ. 154—158). Ἐνταῦθα συνοπτικῶς ἐκτίθεμεν τὸ ζήτημα, προστιθέντες καὶ ἄλλας τινὰς σκέψεις ἐπιρωστικᾶς τῆς γνώμης ἡμῶν.

Ἐν τῷ τοπογραφῆματι, λέγουσι, γίνεται λόγος περὶ *Λουκὸς τῶν Ἀθη-
νῶν*, ὡς περὶ παρελθόντος τινός, ἐπίσης καὶ περὶ ὑπάρξεώς ποτε *καγκελ-
λαρίας* ἐν τῇ Ἀκροπόλει· συγχρόνως ὁμῶς γίνεται λόγος περὶ μετα-
τροπῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἡρας εἰς ὀρθόδοξον (ἐκ Καθολικοῦ δῆθεν), ὡς καὶ
περὶ τοῦ Παρθενῶνος ὡς Ναοῦ Ὁρθοδόξου· ἄρα; λέγουσι: τὸ τοπογρά-
φημα ἐγράφη ὅτε ὁ Φράγκος Ἀτζαγυόλης εἶχεν ἀπέλθει τῶν Ἀθη-
νῶν καὶ πρὶν ἢ ἀκόμη ὁ Παρθενὼν γίνῃ τζαμί, δηλ. ἀπὸ τοῦ 1458
μέχρι τοῦ 1460, ὅτε ὁ Ὁμάρ καὶ ὁ Μωάμεθ, κατ' αὐτούς, διαφόρους
φιλοφρονήσεις ἐπεδαψίλευσαν τοῖς Ἀθηναίοις μέχρις ὅτου ἐπὶ τῇ ὑπο-
ψίᾳ συνωμοσίας αἱ φιλοφρονήσεις ἔληξαν....

Ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ Σουρμελῆς, ὑπερακοντίζων τοὺς λοιπούς, δέχε-
ται ὅτι ἐποχὴ τῆς συντάξεως τοῦ τοπογραφήματος εἶναι ἡ κατὰ τόν,
ἔτη τινὰ μετὰ τὴν κατὰκτησιν, Τουρκοβενετικὸν πόλεμον, φρονῶν ὅτι
οἱ Βενετοὶ κατῴρθωσαν νὰ ἀποδιώξωσι τοὺς Τούρκους καὶ ἐξ αὐτῆς
μάλιστα τῆς Ἀκροπόλεως καὶ νὰ κυριαρχήσωσι τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ
1467—1470, ἅτινα εἶναι ἀνυπόστατα.

Ὁ Γρηγορόβιος, δεχόμενος καὶ αὐτὸς ὅτι τὸ τοπογράφημα μετὰ τὴν
Φραγκοκρατίαν ἐγράφη, προσπαθεῖ νὰ κολάσῃ τὰ πράγματα λέγων ὅτι
τὸ τοπογράφημα ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Παρθενῶνος ὡς ναοῦ ὀρθοδόξου
κατὰ παράδοσιν, οὐδόλως μνημονεύον τῆς μετατροπῆς αὐτοῦ ἀπὸ Δυτι-
κοῦ εἰς ὀρθόδοξον ὡς πράττει περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἡρας, εἰς τὴν περὶ
αὐτοῦ τοῦ ναοῦ φράσιν τοῦ τοπογραφήματος τοιαύτην ἀποδίδων ἔννοιαν.

Ἐν γένει δὲ πάντες οἱ ἀρχαιολόγοι, τοπογράφοι καὶ ἱστορικοί, οἱ σχε-
τικὸν λόγον ποιούμενοι, περὶ αὐτοὺς τοὺς χρόνους στρέφονται.

Καθ' ἡμᾶς τὸ τοπογράφημα ἐγράφη κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους,
καὶ οὐχὶ μάλιστα κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους.

Περὶ τοῦ Παρθενῶνος ὁμιλεῖ ὡς περὶ ναοῦ ὀρθοδόξου, καθότι ὀρθόδοξος
ἦτο τότε, μετὰ αἰῶνας κατόπιν περιπεσὼν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Φράγκων.

Περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἡρας ὁμιλεῖ οὐχὶ ὡς γενομένου ἐκ νέου Ὁρθο-
δόξου ἀπὸ Καθολικοῦ, ἀλλὰ ὡς γενομένου ἀπὸ *εἰδωλολατρικοῦ*, *Χρι-
στιανικοῦ* τὸ πρῶτον τότε· τοῦτο καὶ ἡλίου φανότερον εἶναι καθότι ἐν
τῇ φράσει καθαρώτατα φέρεται: «Ἐκεῖ ἐστὶ καὶ ἡ ἐννεάκρουνος πηγὴ
ἡ Καλλιρρόη, εἰς ἣν λουόμενος ἀνήρχετο εἰς τέμενος τὸ τῆς Ἡρας
λεγόμενον καὶ πρόσῃχετο: *rūr dē μετεποιήθη εἰς ναὸν τῆς Ὑπεραγίας
Θεοτόκου ὑπὸ τῶν εὐσεβῶν*». Ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ λόγος περὶ
εἰδωλολάτρου προσευχομένου;

Ἀλλὰ ταῦτα ἔχουσι καλῶς, δύνανται νὰ εἴπωσιν οἱ τυχὸν ἀντιφρο-
νοῦντες ἔτι· ἀλλὰ τί ζητεῖ τότε ὁ *Λουξ* καὶ ἡ *Καγκελλαρία*;

Ταῦτα ἐκ πρώτης ὄψεως ὁμολογουμένως περιπλέκουσι τὸ ζήτημα· Ἀλλὰ οἱ ὅροι *καρχελλάρια* καὶ *καρχελλάριος* ἦσαν ἐν Ἑλλάδι πολὺ πρὸ τῆς Φραγκοκρατίας ἐν χρήσει. Προχείρους ἀποδείξεις τούτου δύνανται νὰ εὑρῇ τις εἰς *Notitia dignitatum* e.c.t. τοῦ Ed. Böcking (Τόμ. II, 305—309). ῥητῶς δὲ ὁ Ἰωάννης Λυδὸς εἰς τὸ «Περὶ ἀρχῶν τῆς Ῥωμαίων πολιτείας» (σελ. 229) σημειοῖ: «Ἡὺξήθη δὲ λοιπὸν τὰ τῶν σκρινιαρίων ἀπὸ τῆς Ζήνωνος βασιλείας (474—491 μ. Χ.).... *Καρχελλάριοι* γὰρ αὐτοὶ καὶ λογοθέται καὶ τῆς θείας γενικῆς τραπέζης διοικηταί, τῆς ἀρχαίας συνηθείας ἐχούσης μηδένα εἰς τὸ τοῦ λεγομένου *καρχελλάριου* λειτούργημα ἢ μόνους τοὺς εὐδοκιμοῦντας ἐκ τῶν Αὐγουσταλίων καὶ ταχυγράφων περιέναι κλ.». Εἴτα σημειοῖ τὴν παραγωγὴν τοῦ ὀνόματος *Καρχελλάριος*. Ἐπίσης, καθὰ ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς (*Χρονογραφία*, VII, 5 σ. 239) ἀναγράφει, — ὅπερ καὶ ὁ Σάθας (*Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας* Τόμ. Δ', Προλ. σ. 81) παραδέχεται ὡς ὀρθόν —, καὶ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν ἔτι χρόνων ὁ ἄρχων τῶν Ἀθηνῶν ἐλέγετο Δούξ.

Ἀληθῶς ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ σχετικὴ αὕτη περικοπὴ τοῦ Νικηφόρου Γρηγορά:

«..... Ὁ ῥωσσικὸς (ἡγεμὼν) τὴν τε στάσιν καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης παρὰ τοῦ Μεγάλου κεκλήρωται *Κωνσταντίνου*. ὁ δὲ Πελοποννησιακὸς τὸ τοῦ Πρίγκηπος· ὁ δὲ τῆς Ἀττικῆς τε καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἀρχηγὸς τὸ τοῦ μεγάλου Δουκός· ὁ δὲ τῆς Βοιωτίας καὶ τῶν Θηβῶν τὸ τοῦ μεγάλου πριμμικηρίου· ὁ δὲ τῆς μεγάλης νήσου Σικελίας τὸ τοῦ ῥηγὸς καὶ ἄλλοι ἄλλα..... καὶ μὲν δὴ ἔστιν αὖ τῶν τοιούτων παραφθοράν τινα τῷ μακρῷ χρόνῳ παθόντα ἀμυδρῶς πῶς ὑπεμφαίνουσι τὴν ἀλήθειαν· τὸν γὰρ τοι τῆς Βοιωτίας καὶ τῶν Θηβῶν ἀρχηγὸν ἀντὶ μεγάλου πριμμικηρίου μέγαν κύριον ὀνομάζουσι νῦν, εἰς τοῦτο παρενεχθέντες ἐκ τοῦ παραφθεῖραι τὴν πρώτην συλλαβὴν· ὁμοίως δὲ καὶ τὸν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν Ἀθηναίων ἀρχηγὸν ἀντὶ μεγάλου δουκὸς Δούκα καλοῦσι τῶν Ἀθηνῶν».

Τοσαύτη δὲ βεβαιότης περὶ τούτου ὑπῆρχεν, ὥστε κατόπιν ὁ Κύρης τῶν Ἀθηνῶν Gui Dela Roche ὑποστηρίξας ἐνώπιον τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λεοδοβίκου τοῦ Ἀγίου τὰ δικαιώματά του ἐτιτλοφορήθη Δούξ τῶν Ἀθηνῶν. Ἰδοὺ τί περὶ τούτου τὸ *Livre de la Conquete* σημειοῖ: «Et quant il ot un peu pensé, si respondi au roy en tel maniere: que puis que à sa corone plaisoit de faire lui grace, il le requeroit que, de cellui jour en avant il se deust appeller Duc d'Athenes, pour ce meisme que son pays estoit

duchié et que anciennement s'appelloit le seignor, *Duc d'Athènes*. Et li roys lui octraya de bone volenté». (Recherches historiques sur la principauté française de Morée et ses hautes Baronnies—Le livre de la Conquête de la princée de la Morée par Buchon (Τόμ. Α', σελ. 116).

Τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνει εἰς τὸ *Χρονικὸν τῆς Κουγκέστας* ἐκδοθὲν καὶ αὐτὸ εἰς τὸν Β' τόμον τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν *Recherches* τοῦ Buchon (σελ. 128).

«Ἀκούσας ταῦτα ὁ φρόνιμος ἐκεῖνος Μέγας Κύρης
τὸν Ῥήγαν ἐπροσκύνησε καὶ μυριοευχαριστᾷ τον
Ἐσχόπησε μικρούτσικον κ' ἐνταῦθα ἀπεκρίθη :
«Εὐχαριστῶ τὸ στέμμα σου, αὐθέντη, τὴν βασιλείαν σου
«ὅταν ἔχῃς τὴν ὄρεξιν τοῦ νὰ μ' εὐεργετήσῃς
«ἐν τούτῳ, λέγω, αὐθέντη μου, τοῦ κράτους σου τοῦ ἁγίου
«ὅτι ἡ αὐθεντεία τῶν Ἀθηνῶν ὅπου ἔχω καὶ κρατῶ τὴν
«εἴ τις τὴν εἶχεν *ἔκπαλαι δοῦκαν* τὸν ὠνομάζαν.
«Κι' ἂν εἶναι ἀπὸ τοῦ λόγου σου κι' ἀπὸ τοῦ ὀρισμοῦ σου
Ἀπάρτι γὰρ καὶ ἔμπροσθεν Δούκαν νὰ μ' ὠνομάζουν».

Σημειωτέον ὅτι ὁ στιχοπλόκος ἀλλαχοῦ (σελ. 218) πιστεύει ὅτι ἀπὸ τῶν Ἑλληνικῶν χρόνων ὁ ἄρχων τῶν Ἀθηνῶν ὠνομάζετο *Μέγας Κύρης*, συγγέων ἴσως τὸν τίτλον πρὸς τὸν ἀποδιδόμενον κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε πεποιθήσιν ὡς ἀρχαιοθὲν ἀνήκουσαν τῷ ἄρχοντι Θηβῶν.

«Μέγαν Κύρην τὸν ἔλεγον, οὕτως τὸν ὠνομάζουν
Ἐκεῖνον ὅπου αὐθέντευσεν ἐτότε τὴν Ἀθήνα
Ἐκ τῶν Ἑλλήνων εἶχαςι τὸ ὄνομα γὰρ κεῖνο».

Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ ταῦτα δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐξεζητημένα, ἐπειδὴ δὲ καὶ ἕτεραι ἐκφράσεις ὡς νεωτεριστικαὶ δύνανται νὰ χαρακτηρισθῶσιν ἐν τῷ τοπογραφῆματι τούτῳ, φρονοῦμεν μᾶλλον ὅτι τοῦτο εἶναι μὲν βεβαίως ἔργον τῶν πρώτων Βυζαντινῶν χρόνων, τῶν πολὺ πρὸ τοῦ 800 μ. Χ. πάντως, νεώτερός τις δὲ θέλων νὰ παρουσιάσῃ τοῦτο ὡς ἔργον ἰδίου προσέθετο ἢ μετέβαλε λέξεις τινὰς καὶ φράσεις. Ἐλπίζομεν ὅτι ἐν τοῖς τοπογραφικοῖς θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐκκαθαρίσωμεν τὸ κείμενον τῶν νεωτέρων προσθηκῶν.

Εἰς τὴν γνώμην ἡμῶν ταύτην ἐνθαρρυνόμεθα ἐκ τῶν ἐξῆς·

Ἐδημοσιεύσαμεν ἤδη ἐν τοῖς *Μνημείοις* (Τόμ. Β', σελ. 3—7) ἀνέκδοτόν τινα περιγραφὴν τῶν Ἀθηνῶν τοῦ ἐν ἔτει 1772 ἐπισκεψαμένου καὶ τὰς Ἀθήνας Ἐπισκόπου Ναζιανζοῦ Ἰγνατίου. Ἡ περιγραφὴ

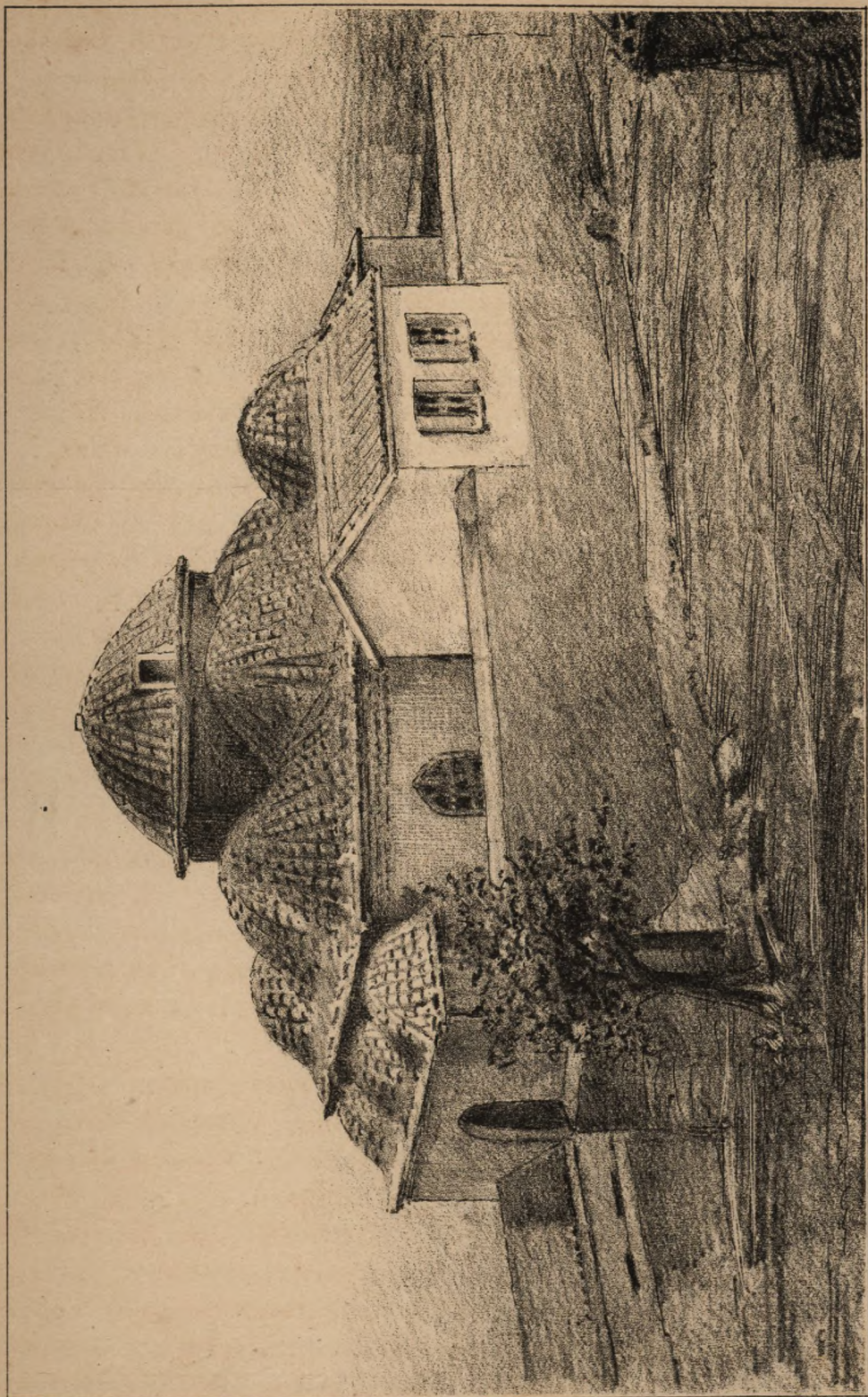
αὕτη ἔχει καταρτισθῇ ἀκριβῶς ὅπως καὶ τὸ ἐν λόγῳ τοπογράφημα. Τὰ κατὰ τὴν περιγραφὴν ταύτην ἀνήκουσιν εἰς τὴν Β' περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας ἡδὴ παρατίθεμεν ἀπλῶς μίαν καὶ μόνην περικοπὴν πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ τρόπου τῆς συγγραφῆς ἀπάσης τῆς περιγραφῆς.

«Οὐ λέγω δὲ τὸν καταντικρὺ βουνόν, γράφει ὁ Ἰγνατίος, βοτάνην πᾶσαν (εἰπεῖν) ἰατρείας ἀπάσης πρόξενον ἐμπεριέχοντα, ὃν κῆπον Ἀδώνιδος ὀνομάζω, ἢ ἀέρων εὐπνοίαν, ἢ ὑδάτων πότιμον, ἢ ἀγαθῶν ἄλλων, ἐξ ὧν συμβαίνει τοὺς νῦν Ἀθηναίους **τινὰς** ἡδὴ βαρβαρωθέντας φύσει μνημόνας καὶ εὐφώνους εἶναι, μέλεσσι διαφόροις θέλγειν, ὡς Σειρήνων μέλη τοὺς ἀκούοντας, οὓς εἴ γε Ὀρφεὺς (ὃς θῆρας καὶ λίθους ἐλέγετο θέλγειν) ἢ Μηθυμναῖος Τέρπανδρος ἢ Μαρσύας (ὃς ἀντήρῃσεν Ἀπόλλωνι) ἤκουσε φύσει τὴν τέχνην νικῶντας, ἐξεπλάγησαν καὶ τοὺς αὐλοὺς ἔρριψαν ἄν, καὶ καλὰ μους συνέτριψαν. Ποταμοὶ δὲ ὁ Κηφισσὸς καὶ ὁ Εἰλισσὸς **κοινῶς Καλλιρρόη, ἐφ' ἧς καὶ γέφυρα πρὸ τῶν Κιόνων**. Τούτων τοῦ ποταμοῦ τοῖς ὕδασι ποτίζουσιν Ἀθηναῖοι τὰ δένδρά τῶν ἐλαιῶν, χιλιάδες ὄντα πολλά, καὶ ἔλαιον ποιοῦσι **καὶ σάμπουνα κατασκευάζουσι**, δι' ὧν ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ἄλλαι πόλεις ἐξαρκοῦνται καὶ Ἀθηναῖοι χρήματα πολλὰ κερδαίνουσι διὰ τὰς χρείας, ἃς ἔχουσιν ἐξοικονομοῦμενοι δεόντως».

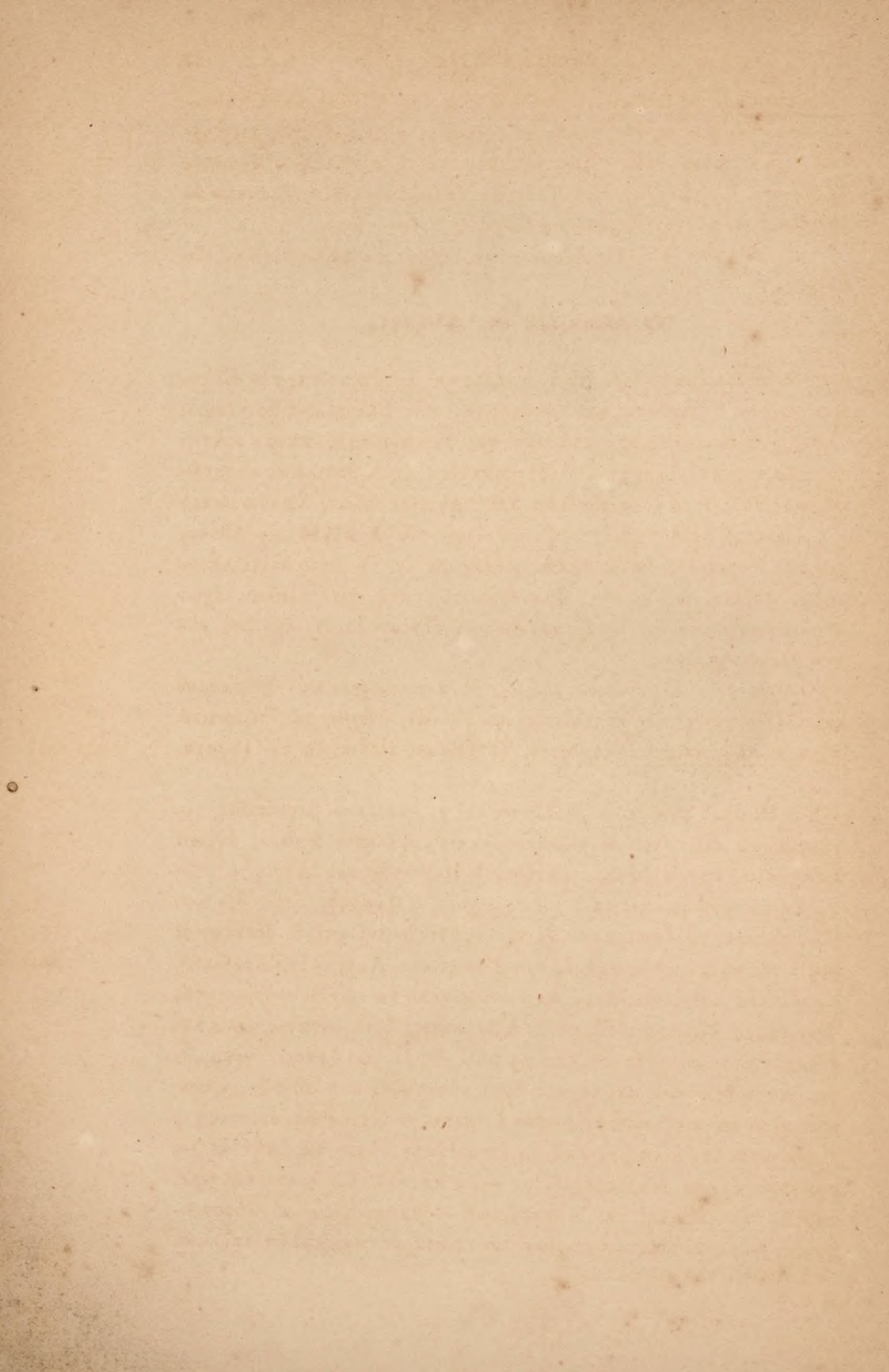
Ἐν τῇ περικοπῇ ταύτῃ μόνον τὰ διὰ παχέων στοιχείων τετυπωμένα εἶναι ἴδια τοῦ Ἰγνατίου προσθῆκαι, τὰ λοιπὰ εἶναι κατὰ λέξιν ἀντιγεγραμμένα ἐκ τῆς *Ἐπιστολῆς τοῦ Ζυγομαλᾶ πρὸς τὸν Κρούσιον* (*Μνημείων* Τόμ. Α', σελ. 54) καὶ ἐκ τῆς *Ἐπιστολιμαίας Διατριβῆς* τοῦ αὐτοῦ Ζυγομαλᾶ πρὸς τὸν Κρούσιον (*Μνημείων* Τόμ. Α', σελ. 66—67). Σημειωτέον ὅτι ἅπαντα ἡ Περιγραφὴ τοῦ Ἰγνατίου εἶναι κατηρτισμένη ἐκ τῶν ἐν τῇ Τουρκογραφικῇ Ἐπιστολῶν τοῦ Ζυγομαλᾶ καὶ Καβάσιλα καὶ μολαταῦτα φέρεται ὡς ἴδιον τοῦ Ἰγνατίου ἔργον, λέξεις μόνον τινὰς καὶ φράσεις προσθέντος.

Τίς οἶδε λοιπὸν τίνος ἔργου ἀπολεσθέντος περικοπὴ εἶναι καὶ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος τοπογράφημα, τὸ «ἐπιγραφόμενον τὰ *Θέατρα καὶ Διδασκαλεῖα Ἀθηνῶν*» καὶ τίς μεταγενέστερος, ἄγνωστος καὶ αὐτὸς ἠνδόκησε νὰ προσθέσῃ λέξεις τινὰς καὶ φράσεις!....

Ἄλλ' ἀνεξαρτήτως πάντων τούτων εἶναι ὀρθὸν ἄρα γε ἐπὶ ἔργων ἀγνώστων καὶ ἀγνωστων διὰ μεταγενεστέρας μάλιστα γραφῆς σωζομένων στηριζόμενός τις νὰ δημιουργῇ ἱστορικὰ σοβαρώτατα γεγονότα, ἅτινα ἂν ἔμενον ἀνεξέλεγκτα θὰ ἀνέτρεπον ἄρδην τὴν ἀλήθειαν; Οἶα λογική! ὅπως ἀποδείξωμεν γνῶμην τινὰ ὡς ὀρθὴν νὰ παριστῶμεν τοὺς

ΤΟ ΦΕΤΙΧΙΕ ΤΖΑΜΙ.

Τούρκους οὐ μόνον εἰρηνικῶς καταλαβόντας τὰς Ἀθήνας, ἀλλὰ καὶ φιλοφρόνως ἀνοίξαντας τὰς πύλας τοῦ φρουρίου αὐτῶν εἰς τοὺς λειτουργοὺς τοῦ Χριστοῦ ὅπως κηρύττωσι τὸ τοῦ Εὐαγγελίου «*Ἀγαπᾶτε ἀλλήλους*» εἰς τὰ ὧτα τῶν Τούρκων *Ἰμάμηδων*, μὴ τολμώντων νὰ ἀντικηρύξωσι τὸ τοῦ Κοραΐου «*Φορεύετε τοὺς ἀπίστους!* ;....».

Ἀπὸ τοῦ 1205 ἐν τῇ Παρθενῶνι φωνή Ὁρθοδόξου ἱερέως δὲν ἤκούσθη πλέον.....

Ὁ Μωάμεθ ἐν Ἀθήναις.

Ὁ καταστρέψας τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος καὶ ἀποδεκατίσας τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν, ὁ ἐξοντώσας καὶ κατασφάζας τοὺς Ἑλληνικοὺς βασιλικοὺς οἴκους, ὁ ἐξευτελίσας καὶ ποδοπατήσας πᾶν αἶσθημα, πᾶσαν ἀρετὴν καὶ πᾶσαν ἠθικὴν ἀρχὴν, ὁ ἐντὸς τριάκοντα ἐτῶν βασιλείας αὐποτάξας καὶ δουλώσας δέκα βασιλείαι καὶ διακοσίας πόλεις Χριστιανικὰς» ἀφίκετο βραδυπορῶν τὸν Σεπτέμβριον τοῦ **1438** εἰς Ἀθήνας διὰ τῆς Μεγαρίδος, ἀφοῦ, τακτοποιήσας τὰ ἐν τῇ ἀτυχεῖ Πελοποννήσῳ, ἀφῆκεν, ὡς ἐρρήθη, διοικητὴν τῶν ἀπὸ τῶν Παλαιολόγων ληφθεῖσων χωρῶν τὸν Ὁμάρ, καὶ διέλυσε τὴν στρατιάν, ἀμείψας αὐτὴν πλουσιοπαρόχως.

Ὁ ἱερὸς τῆς Ἀκροπόλεως βράχος, τὸ ἀντικείμενον τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῆς λατρείας τῶν πεπολιτισμένων αἰώνων, ἠνέχθη τὰ ὑπεροπτικὰ βήματα τοῦ Ἀσιατοῦ πορθητοῦ. Ὁ Τοῦρκος ἐξεδικήθη τὸν Πέρσην.

Τὸν Μωάμεθ συνώδευον χλιδῶντες καὶ χρυσότευκτοι μεγιστᾶνες, γιγαντόσωμοι καὶ πᾶνοπλοι σωματοφύλακες καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς ἀγρίων Σπαχῆδων, εἰς οὓς διένειμε κατόπιν ὁ Πορθητὴς τὴν Ἀττικὴν.

Ἄν πιστεύσωμεν εἰς τοὺς χρονογράφους, ὁ Μωάμεθ, ὅστις δὲν ἦτο ὄλως ἄμοιρος παιδείας, κατὰ δὲ τὸν Φραντζῆν καὶ «πέντε διαλέκτους χωρὶς τῆς αὐτοῦ ὀρθῶς ὠμίλει, τὴν Ἑλληνικὴν, Λατινικὴν, Ἀραβικὴν, Χαλδαϊκὴν καὶ Περσικὴν», κατενεθουσιάσθη ἐκ τῶν θελγήτρων τῆς Ἀττικῆς Νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὁ βάνυσος, ἀσελγέστατος, ὠμὸς καὶ ἀδελφοκτόνος υἱὸς τῆς δούλης κατεθέλχθη ἐκ τῶν λεπτῶν γραμμῶν τῆς Ἀττικῆς φύσεως καὶ τέχνης, ἀφοῦ αὐταὶ οὐδὲ νῦν ὑπὸ τῶν μὴ προνομιούχου καλαισθησίας ἀνθρώπων δύνανται νὰ ἐκτιμηθῶσι δεόντως ;...

Φαίνεται ὅτι ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν ἐπεσκέψατο οὗτος τὰς Ἀθήνας, — περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Σεπτεμβρίου —, ἡ κατάλληλος ἡμέρα καὶ ὥρα, καθ' ἣν ἀνῆλθεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, — καταφόρτου καὶ ἀποστιλοῦσης ἐκ μεγαλοπρεπῶν κτιρίων πάσης ἐποχῆς περικαλλῶν καὶ ἱκα-

νῶς ἀρτίων—, ἡ διαύγεια τοῦ ὀρίζοντος, οἱ πέριξ λόφοι, ἀρτιοὶ τότε καὶ ἀλατόμητοι, αἱ μαγευτικαὶ ἀκταί, τὰ ἀκρωτήρια, οἱ λιμένες, αἱ νησίδες καὶ αἱ νῆσοι, καὶ ἡ καθ' ὅλα ἀκμάζουσα τότε πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἐπέδρασαν ἀληθῶς ἐπὶ τῆς ἀγρίας αὐτοῦ ψυχῆς.

Ὁ Χαλκοκονδύλης σημειοῖ :

«Ὡς δὲ παρέλαβε τὰς πόλεις (ὁ Μωάμεθ) καὶ νηήλυδας καθίστη ἐν ταῖς πόλεσι, τὰ μὲν στρατεύματα αὐτῷ διῆκεν ἐπ' οἴκου κομίζεσθαι, αὐτὸς δὲ τραπόμενος ἐπὶ τῆς Ἀττικῆς καὶ ἐπὶ τῆς Ἀθηνῶν πόλεως περιῆει σκοπῶν τὸν τε Πειραιᾶ καὶ τοὺς λιμένας, ἀπεδέξατό τε τὴν Ὀμάρην ἀνδραγαθίαν. Τὴν τε πόλιν ταύτην καὶ Ἀκρόπολιν πυνθάνομαι βασιλεῖ μάλιστα τῶν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτοῦ πόλεων ἐν γνώμῃ γενέσθαι, καὶ τὴν τε παλαιὰν τῆς πόλεως μεγαλοπρέπειαν καὶ κατασκευὴν ἀγασθῆναι, ἀπειπόντα· πόση δὲ χάρις ὀφείλεται ἐν τῷ ἡμετέρῳ νόμῳ Ὀμάρῃ τῷ Τουραχάνεω !...».

Ὁ Φραντζῆς ἢ ἀγνοεῖ ἢ ἀπαξιῶ ἵνα ποιήσῃται μνείαν τῆς ἐπισκέψεως ταύτης σημειῶν (βιβλ. Δ', κεφ. XIV. 388) : «τῇ δ' αὐτῇ σχεδὸν ἡμέρᾳ (6 Αὐγούστου 6966=1458) ἐπεὶ ὁ Ἀμνηρᾶς ἦν ἡναγκασμένος ἐξελεθεῖν τῆς Πελοποννήσου, καταλείψας Ἀμάρην (Ὀμάρ) τὸν τοῦ Τουραχάνη υἱὸν ἵνα αὐτὰ λάβῃ ἀντὶ τοῦ Ἀμνηρᾶ, ὁ δ' ἐκεῖθεν διέβη».

Λεπτομερέστερον, ἀκριβέστερον, ἀλλὰ καὶ ἀηδέστερον ὁ κόλαξ καὶ δουλόφρων Κριτόβουλος σημειοῖ τὰ κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν ταύτην ἐν τῇ «Εὐγγραφῇ Ἱστοριῶν» αὐτοῦ (βιβλ. γ', κεφ. 9, σελ. 125) ὡς ἐξῆς :

«..... Καταστησάμενος δὲ (Μεχέμετις) πάντα τὰ ἐν Πελοποννήσῳ καλῶς τε καὶ ὡς ἦν αὐτῷ κατὰ νοῦν, σατράπην τε πάσῃ τῇ αὐτοῦ χώρᾳ τὸν Ἀμάρην καταλιπὼν, ἀπολύεται τὴν στρατιάν, πολλὰ πρότερον ἐπαινέσας τε αὐτοὺς καὶ δωρησάμενος καὶ τιμήσας τοὺς ἀγαθοὺς ἐπιδόσεσιν τε καὶ ἀξιώμασι καὶ ἀρχαῖς καὶ πολλοῖς ἄλλοις· αὐτὸς δὲ ἄρας ἐκ Κορίνθου φθινοπώρου ἀρχομένου (τὸ γὰρ θέρος ἤδη τετελευτήκει), μετὰ τῆς ἰδίας αὐλῆς καὶ τινων τῶν ἐν τέλει, ἔξεισι τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ ἀφικνεῖται διὰ τῶν Μεγάρων εἰς Ἀθήνας. Κατεῖχε γὰρ αὐτὸν ἔρως σφοδρὸς τῆς τε πόλεως ταύτης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ θεαμάτων, ὅτι ἤκουσε πολλὰ καὶ καλὰ περὶ τε τῆς σοφίας καὶ φρονήσεως τῶν ἐνταῦθα προγεγονότων ἀνδρῶν καὶ τῆς ἄλλης ἀνδρείας καὶ ἀρετῆς καὶ τῶν πολλῶν καὶ θαυμαστῶν ἔργων, ὧν ἐν τοῖς κατ' αὐτοὺς καιροῖς ἐπεδείξαντο καὶ πρὸς Ἑλλήνας καὶ πρὸς βαρβάρους ἀγωνιζόμενοι· καὶ ἐπεθύμει ἰδεῖν τε καὶ ἰστορῆσαι τὴν τε πόλιν καὶ τὰς ἄλλας ταύτης οἰκοδομὰς καὶ δὴ καὶ τὴν Ἀκρόπολιν αὐτήν, τοὺς τε τό-

πους, ἐν οἷς οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ἐπολιτεύοντο καὶ ταῦτα ἔπραττον, καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν θέσιν τῆς χώρας τε καὶ κατὰστασιν τῆς τε κατ' αὐτὴν θαλάσσης καὶ τῶν λιμένων καὶ περὶ πάντων ἀπλῶς. Καὶ εἶδε καὶ ἐθαύμασε καὶ ἐπήνεσε καὶ μάλιστα γὰρ δὴ τὴν Ἀκρόπολιν, ἀναβὰς εἰς αὐτήν, ἀπὸ τε τῶν ἐρειπίων καὶ τῶν λειψάνων ὡς σοφός τε καὶ φιλέλλην καὶ μέγας βασιλεὺς τὰ ἀρχαῖα καὶ ἄρτια στοχαζόμενός τε καὶ τεκμαιρόμενος. Τοὺς δὲ γὰρ οἰκήτορας ταύτης αἰδοῖ τῶν προγόνων φιланθρωπῶς τε εἶδε καὶ ἐδωρήσατο πολυτρόπως καὶ πάντων ὧν ἤτησαν ἔτυχον παρ' αὐτοῦ. Τέσσαρας δὲ ἡμέρας αὐτοῦ διάγων, τῇ ὑστεραίᾳ ἐκεῖθεν ὀρμηθεὶς ἦει διὰ τε τῆς Βοιωτίας καὶ Πλαταιίδος ἀποσκοπῶν πάντας τε τοὺς Ἑλληνικοὺς τόπους καὶ ἀνερευνῶν ἀκριβῶς καὶ πυνθανόμενος περὶ πάντων....».

Πολύτιμον ἀληθῶς διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Τουρκικῆς κατακτῆσεως εἶναι τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Κριτοβούλου, χρηματίσαντος, ὡς φαίνεται, Γραμματέως τοῦ Πορθητοῦ. Τῆς κατακτητικῆς ταύτης βιογραφίας τοῦ Μωάμεθ προτάσσεται «Ἐπισολὴ πρὸς τὸν μέγιστον αὐτοκράτορα», προσφωνεῖται δὲ αὕτη αὐτοκράτορι μεγίστῳ, βασιλεῖ βασιλέων, Μεχεμέτει, εὐτυχεῖ νικητῇ, τροπαιούχῳ, θριαμβευτῇ, ἀηττήτῳ, κυρίῳ γῆς καὶ θαλάσσης Θεοῦ θελήματι Κριτόβουλος δοῦλος εὐτελής». Τὸ ἔργον ἄρχεται διὰ τῆς φράσεως «Κριτόβουλος νησιώτης, τὰ πρῶτα τῶν Ἰμβριωτῶν, τὴν ξυγγραφὴν τήνδε ξυνέγραψε».

Τὸν Κριτόβουλον ἐξέδωκεν ὁ Didot ἐν τῷ Ε' τόμῳ τῶν *Fragmenta Historicorum Græcorum* (1870).

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω δημοσιευθέντος ἀποσπάσματος τοῦ Κριτοβούλου πληροφοροῦμεθα πλὴν τῶν ἄλλων ῥητῶς καὶ περὶ προνομιῶν δοθεισῶν τοῖς Ἀθηναίοις, περὶ ὧν ἐν τοῖς ἐπομένοις, καὶ περὶ τῆς διαμονῆς του, *τετραμέρου*, ἐν Ἀθήναις, μεθ' ἧς ἀπήλλαξε ταύτας τῆς ἐπιφύβου παρουσίας του.

Τὸ Φετιχιὲ τζαμί.

Ἄρα τῇ ἐλεύσει τοῦ Σουλτάνου εἰς Ἀθήνας μετεβλήθη ἡ πρωτίστη τότε, ὡς φαίνεται, ἐκκλησίᾳ τῶν Ἀθηνῶν εἰς Τζαμί, πρὸς τιμὴν τοῦ Σουλτάνου, ὀνομασθὲν *Φετιχιέ*, δηλ. *Τοῦ Πορθητοῦ*. Ἡ πρὸς τοῦτο χρησιμεύσασα ἐκκλησίᾳ δὲν ἦτο ὁ Παρθενών, ὅστις, ὡς εἶδομεν, εἶχεν ἤδη ὑποστῇ τὴν τύχην ταύτην εὐθὺς μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τοῦ Ὁμάρ, ἀλλ' ἐτέρα ἐν τῇ πόλει, τοῖς Ὀρθοδόξοις ἀνήκουσα.

Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει μεταβληθείσης οὐ μόνον τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἀλλὰ καὶ ἐτέρου Ναοῦ εἰς Τζαμί, λαβὼν τὸ ὄνομα *Φετιχιέ*.

Ἄλλ' εἶναι ἄρά γε ἀκριβές τοῦτο; ποῖον ἦτο καὶ ποῦ ἔκειτο ἄρά γε ἐν τιαύτῃ περιπτώσει τὸ Τζαμί τοῦτο; καὶ ὅποια τις ἐκκλησία μετεβλήθη;

Αἱ περὶ τούτων ἀμυδραὶ καὶ κυμαινόμεναι παραδόσεις, σκοτισθεῖσαι ἐπὶ μᾶλλον ὑπὸ τῆς ἐπινοήσεως τῶν λογίων περὶ μεταβολῆς παρὰ τοῦ Μωάμεθ, κατὰ τὴν δευτέραν ἔλευσίν του, τοῦ Παρθενῶνος εἰς Τζαμί, δὲν ἤρκεσαν ὅπως δυνηθῶμεν νὰ ἀνακαλύψωμεν περὶ τίνος πρόκειται, ἐπιβεβαιοῦντες τὸ οὐσιωδέστατον τοῦτο ἱστορικὸν γεγονός.

Εὐτυχῶς μεταξὺ τῶν ἐν τῷ Α' τόμῳ τῶν *Μνημείων* δημοσιευθέντων ἐγγράφων τῆς Μονῆς τῶν Ἀσωμάτων (σελ. 419) ὑπάρχει καὶ Χοτζετίον τι συντεταγμένον ὑπὸ τοῦ Καδῆ Ἀθηνῶν Ἀρίφ, τῇ 4 Ῥαμαζάν τοῦ ἔτους 1176 (δηλ. 1762), καὶ οὕτως ἀρχόμενον:

«Ὁ ἐναρετώτατος Μουφτῆς Χατζῆ Ὀμέρ υἱὸς Ὀσμάν Ἐφένδης ἀτοικὸς τῆς πόλεως Ἀθηνῶν καὶ τῆς συνοικίας τοῦ ἱεροῦ τζαμίου *Φετιχιέ* (τοῦ Πορθητοῦ) ἐμφανισθεὶς ἐνώπιον τοῦ πεφωτισμένου ἱεροῦ δικαστηρίου, ἐπὶ παρουσίᾳ καὶ τοῦ Παπᾶ Ἀνθίμου ἡγουμένου τῆς Μονῆς Πετράκη, ἐδῆλωσε κλ.».

Ἄρα τὸ Τζαμί τοῦ Πορθητοῦ ὑπῆρχεν ἐν τῇ πόλει καὶ οὐχὶ ἐν τῇ Ἀχροπόλει, ὀνοματίζον μάλιστα καὶ συνοικίαν ὀλόκληρον.

Δοθέντος τούτου, οὐδεμίαν ἀπηντήσαμεν εἰς τὰς περαιτέρω ἐρεῦνας ἡμῶν δυσκολίαν.

Φετιχιέ τζαμί ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ μέγιστον τῶν τζαμιῶν, κυρίως δὲ τὸ μᾶλλον τετιμημένον παρ' αὐτῶν, τὸ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καλούμενον *Τζαμί τοῦ Σταροπαζάρου*.

Ἐν προχείρῳ τινὶ σημειῶσει περὶ τῶν τζαμιῶν τῶν Ἀθηνῶν, δημοσιευθεῖσα ἐν τῇ *Ἑστία* τοῦ 1881, γράφομεν περὶ αὐτοῦ τὰ ἑξῆς:

«Τὸ Τζαμί τοῦ Σταροπαζάρου, σφῆζόμενον εἰσέτι, κεῖται ἀπέναντι τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ τζαμίου (γρ. *Τεχέ*) τοῦ Καράμπαμπα (ὅπερ εἶναι τὸ ὠρολόγιον τοῦ Κυρρήστου), καὶ ἐπὶ τῆς πλατείας τοῦ Μενδρεσέ· χρησιμεύει δὲ ὅτε μὲν ὡς στρατιωτικῇ τοῦ φρουραρχείου φυλακῇ, ὅτε δὲ ὡς στρατῶν. Ἐν ἔτει 1824 τῇ ἀποφάσει τῆς κοινότητος ὠρίσθη τοῦτο ὡς Σχολὴ τῆς ἀλληλοδιδασκατικῆς μεθόδου παραδοθὲν τῇ Φιλομούσῳ Ἑταιρείᾳ». Ἦδη μετεβλήθη εἰς ἀποθήκην πολυπληθῶν σάκκων ἀλεύρου, προσοικοδομηθέντων καὶ τῶν μηχανικῶν κλιβάνων τοῦ μεγάλου στρατιωτικοῦ ἀρτοποιείου!

Ἄλλὰ ποία ἐκκλησία ὑπῆρχεν ἐκεῖ μεταβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ «εἰρη-
ρικῶς καταλαβόντος τὰς Ἀθήνας καὶ σκορπίσαντος εὐνοίας καὶ προ-
νόμια Μωάμεθ» (;).

Καθ' ἡμᾶς, ἡ ἐκκλησία, ἥς ἀγνοοῦμεν ἔτι τὸ ὄνομα, κατὰ πᾶσαν
πιθανότητα ἦτο ἡ πρὸ τῆς ἀλώσεως καὶ κατὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Ἀθη-
νῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων, **Μητροπόλις τῶν Ἀθηνῶν**, γενομένη
τοιαύτη μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων κατάληψιν τοῦ Παρθενῶνος τῷ
1205 καὶ διατηρηθεῖσα μέχρι τοῦ 1458 ἢ 1460.

Ἡ ἐποχὴ τῆς ιδρύσεώς της φαίνεται ἡ αὐτὴ περίπου τῇ τῆς Πα-
ναρίας τοῦ Λυκοδήμου (νῦν Ἀγίου Νικοδήμου ἐκκλησίας Ῥωσσικῆς),
δηλαδή ἀπὸ τοῦ 8ου μέχρι τοῦ 10ου αἰῶνος.

Μετὰ τὴν μεταβολὴν τῆς Μητροπόλεως ταύτης εἰς Τζαμί οἱ Ἀθη-
ναῖοι προσεβίβασαν εἰς τοιαύτην τὸν ἐν τῇ πλατεῖᾳ τοῦ δημοπρατηρίου
ὑπάρχοντά ποτε ναὸν τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος.

Ἄν ποτε ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ κυριαρχήσῃ ἡ διάνοια καὶ ἐπικρατήσῃ
πνεῦμα εὐρυτέρων καὶ ἐνιαίων ιστορικῶν μελετῶν, παύσωσι δ' ὑβριζό-
μενα ιστορικὰ μνημεῖα ὑπάτης σημασίας, τότε ἐλπίζομεν ὅτι καὶ τὸ
Φετιχέ Τζαμί, ἀπαλλασσόμενον τῶν κλιβάνων καὶ τῶν σάκκων, κα-
θαριζόμενον τῶν προσθέτων κτιρίων, θέλει ἀποδείξῃ ἂν πράγματι ὑπῆρ-
ξέ ποτε ἡ Μητρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ ὁποῖον τὸ ὄνομά της....

Ἐν τούτοις ἡμεῖς, πλήρη περὶ τούτου πεποιθήσιν ἔχοντες, δυνάμεθα
νὰ εἴπωμεν ἀπὸ τοῦδε Ἀ'Υπάγετε, ὦ Ἀθηναῖοι — αὐτόχθονες καὶ μέ-
τοικοι — νὰ ἴδῃτε τὴν ἀρχαίαν Μητρόπολιν σας !...»

Ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ τρούλλου τῆς ἀρχαίας Μητροπόλεως φαίνονται
ἔτι τὰ ἴχνη τῆς βιαίας ἐξαγωγῆς τοῦ σταυροῦ.

Περίκαλλῃ τινὰ σταυρὸν τοῦ Ναοῦ τούτου βεβαίως, ἐξαγοράσας παρὰ
τῶν Σέχηδων τοῦ ἄνω μνημονευθέντος καὶ παραπλεύρως κειμένου Τεκέ
(Ὡρολογίου Κυρρήστου) τῷ 1769 ὁ Διονύσιος Πετράκης, ἀνέθετο τῇ
ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ Μονῇ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Καρέως (ἀρχαία ἔδρα
τῶν μοναχῶν τῆς νῦν Μονῆς τῶν Ἀσωμάτων Πετράκη) ὡς ἐξάγεται
ἐκ τῆς ἐξῆς ἐπιγραφῆς, δημοσιευθείσης ἐν τοῖς *Μνημείοις* (σελ. 311),
«ὁ μὲν θεῖος οὗτος Σταυρὸς εἰς τὸν Τεκέ πρὸ καιροῦ εὕρισκόμενος, ὁ
διὰ χάριτος ἱατρὸς ἀπὸ τοὺς Σεχάδας ἀγοράσας τοῦτον ἀνέθετο τῇ
Μονῇ τῷ 1769».

Δευτέρα ἔλευσις τοῦ Μωάμεθ.

Τὴν ἐν ἔτει 1460 μετὰ τὴν ἐντελῇ ὑποταγὴν καὶ καταστροφὴν τῆς

Πελοποννήσου σημειουμένην δευτέραν ταύτην τοῦ Μωάμεθ ἐπίσκεψιν εἰς Ἀθήνας παρασιωπᾷ ὅλως ὁ γραμματεὺς αὐτοῦ Κριτόβουλος. Καὶ ἀληθῶς ἡδύνατο νάμφισβητηθῇ πως αὕτη ὡς μὴ ἔχουσα ἰσχυρόν τινα λόγον, καθότι τὸ μὲν *φιλάρχαιον* αὐτοῦ καὶ *φιλαθήναιον* αἰσθημα ἰκανοποίησε, τὰ δὲ περὶ τῆς ἐξυφαινομένης συνωμοσίας πρὸς ἐπάνοδον τοῦ Φράγκου ἔμαθε, μετὰ τὴν ἐν Ἀθήναις ἄφιξίν του ταύτην, παρὰ τῶν ἐνταῦθα ἀποκαθεσταμένων Τούρκων φρουρῶν· ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς ἐνταῦθα ἀφίξεώς του ἐὰν ἐμάνθανε ταῦτα, ἡδύνατο νάποστείλῃ τινὰ τῶν ἐν τέλει ὅπως ἐξακριβώσῃ τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων, ἢ σωματάρχην μετὰ στρατοῦ ὅπως κατὰ τινα τῶν γνωστῶν αὐτῷ μεθόδων τιμωρήσῃ τοὺς ἀποστάτας, ἂν ἐπέιθετο περὶ τῆς ἀληθείας τῶν καταγγελλέντων. Ἰδοὺ πῶς ἐκτίθησιν ὁ Κριτόβουλος τὰ κατὰ τὸν Μωάμεθ μετὰ τὴν ἐντελῇ ὑποταγὴν τῆς Πελοποννήσου.

«Βασιλεὺς δὲ τὰ ἐν αὐτῇ (τῇ Πελοποννήσῳ) πάντα καλῶς τε καὶ ὡς ἦν αὐτῷ κατὰ νοῦν πράξας, ἔς τε φυλακὴν φημι καὶ τὴν ἄλλην ἀσφάλειαν, σατράπην τε πάσης τὸν Ἀμάρην καταλιπὼν καὶ λείαν ὅτι πλείστην ἐλάσας τε αὐτὸς καὶ τῇ στρατιᾷ διδούς ἔξεισι τοῦ Ἰσθμοῦ ἔχων μεθ' αὐτοῦ καὶ τὸν δεσπότην Δημήτριον (Παλαιολόγον) ξύναμα γυναικί τε καὶ θυγατρὶ καὶ τοῖς κατακολουθήσασιν τῶν ἀρχόντων. Γενόμενος δ' ἐν Λεβαδείᾳ τὸν μὲν δεσπότην ξὺν τοῖς αὐτοῦ παραδούς ἄρχουσί τε καὶ στρατιώταις ἔς τε ὑπουργίαν καὶ φυλακὴν, ἐκέλευσε σχολῇ καὶ βάδην ἰέναι, καθ' ὃδὸν ἀναπαυομένους διὰ τε τὰς γυναῖκας καὶ τὰ παιδία καὶ τὴν ἄλλην τούτων ἀποσκευὴν τε καὶ θεραπείαν· αὐτὸς δὲ ἄρας ἐκεῖθεν ξὺν τῇ ἰδίᾳ αὐλῇ — τὴν γὰρ *στρατιὰν διαφῆκε πᾶσαν* — ἐπορεύετο, καὶ ἀφικνεῖται εἰς τὴν Ἀδριανοῦ (Ἀδριανούπολιν) φθινοπώρου μεσοῦντος ἤδη, κάκεῖ περιμένει».

Ἐν τούτοις ὁ Κριτόβουλος παρασιωπᾷ καὶ τὸν θάνατον τοῦ Φράγκου, περὶ οὗ κατωτέρω, μὴ δυνάμενος ἴσως νά δικαιολογήσῃ τὴν παρασπονδίαν τοῦ αὐθέντου του· ὥστε ὀφείλομεν νά συμφωνήσωμεν πρὸς τὸν Χαλκοκονδύλην ὡς πρὸς τὸ γεγονὸς τοῦτο, ὅπερ μετὰ τινων λεπτομερειῶν ἀναγράφει, καίτοι ἀτυχῶς δὲν σημειῶι τὸν λόγον τῆς δευτέρας ταύτης ἐπισκέψεως, ὃν ἴσως ἠγνόει καὶ αὐτός.

«Ταῦτα μὲν, γράφει ὁ Χαλκοκονδύλης, ἐς τὴν Πελοποννήσου ἄλωσιν ἐς τοσοῦτον ἐγένετο· βασιλεὺς δὲ Ἀθήναζε ἀφικόμενος περιὼν ἐπεσκόπει τὴν τε παλαιὰν πόλιν καὶ τοὺς λιμένας· ἐξηγουμένων δὲ οἱ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει νεηλύδων ὡς Ἀθηναίων τινὲς συνθέμενοι προδοσίαν Φράγκῳ τῆς Βοιωτίας ἄρχοντι, πρότερον γενομένῳ Ἀθηναίων τυράννῳ, ἐς κίνδυνον ἀφίκοντο αὐτοὶ τε καὶ ἡ πόλις, ἐνταῦθα ἀναπεισθεὶς βα-

σιλεύς συλλαμβάνει δέκα τῶν ἀστῶν, ἄνδρας τοὺς ὀλβιωτέρους καὶ ἀπαγαγὼν τούτους κατόκισεν εἰς Βυζάντιον».

Οὕτως οἱ Ἀθηναῖοι εἶδον, πρὸς στιγμὴν εὐτυχῶς, συνοφρυωθέντα τὸν Πορθητὴν, «τῆς βασιλείας τοῦ ἡποίου ὁ λύχνος, καθὰ ὁ ἴδιος ἔγγραφε, συνετηρεῖτο διὰ τοῦ ἐλαίου τῆς τῶν ἀπίστων καρδίας.»

Μέτρα πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς κτήσεως.

Εἶδομεν, ὅτι κατὰ τὸν Χαλκοκονδύλην, κατ'ἀρχὰς ὁ Μωάμεθ ἐσκέφθη ὅπως λάβῃ αὐστηρότερα μέτρα, κατόπιν ὅμως ἀναπεισθεὶς περιορίσθη εἰς τὸ νὰ ἐκπατρίσῃ δέκα Ἀθηναϊκὰς οἰκογενεῖας ἐκ τῶν πλουσιωτέρων καὶ ἰσχυροτέρων, μεθ' ὧν ἦτο ἴσως κατὰ τινα τρόπον συνδεδεμένος ὁ πρῶν δούξ τῶν Ἀθηνῶν, τὸν δὲ ἀτυχῇ Φράγκον διέγραψεν ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν ζώντων.

Διὰ τὴν τελευταίαν ὅμως ταύτην ἀπόφασιν τοῦ Μωάμεθ ἴσως ἡ καταγγεληθεῖσα ἢ ἐξυφανεθεῖσα συνωμοσία τῶν Ἀθηναίων νὰ ἐχρησίμευεν ὡς πρόφασις, διότι ὄντως ἦτο δύσκολον, μεθ' ὅσῃ προθυμίαν πρὸς τὸ ὑπηρετῆσαι αὐτὸν καὶ ἂν ἐδείκνυεν ἤδη ὁ Φράγκος καὶ μεθ' ὅσας τρυφεράς ἀναμνήσεις καὶ ἂν ἔτρεφε πρὸς αὐτὸν ὁ Μωάμεθ, νάφῃση ἐν μέσῳ τῆς ἐπικρατείας αὐτοῦ κτήσιν Φραγκικὴν καὶ Δοῦκα πρὸ τινος ἀντιστάντα αὐτῷ ἐρρωμένως καὶ ἐπικαλεσθέντα τὴν βοήθειαν τῶν Βενετῶν κατ' αὐτοῦ.

Ἀληθῶς αἱ δευτεραὶ σκέψεις τοῦ Μωάμεθ πάντοτε ἦσαν ὠμότεραι, ἀλλὰ καὶ θετικώτεραι. Μήπως ἡ καταγγελία ἐδημιουργήθη ὡς πρόφασις; μήπως εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ Φράγκου συνετέλεσε καὶ τὸ κάλλος τῆς συζύγου του, ἀξίας νὰ τιμηθῇ διὰ θέσεώς τινος ἐν τῷ χαρεμίῳ; Ταῦτα ἀγνοοῦνται· ὁ ἀτυχὴς Φράγκος, «ὁ εἰδὼς τὸν βασιλέως οἶκον», ἔδει νὰ ἐγνώριζε καὶ τὴν βασιλέως ἀπιστίαν καὶ νὰ εἶχε πρὸ πολλοῦ ἐγκαταλείψῃ τὸ ἔδαφος, εἰς ὃ ἡ φιλοδοξία καὶ ἡ πρὸς τὴν οἰκογενειάν του ἐγκληματικὴ πρᾶξις τὸν εἶχον προσκολλήσει.

Ποῖαι δὲ νὰ εἶναι ἄρά γε αἱ δέκα Ἀθηναϊκαὶ αὗται οἰκογενεαὶ, αἱ ἐπίσημοι, αἱ ἐγκατασταῖσαι ἐν Κωνσταντινουπόλει ἕνεκα τῆς προερχομένης συνωμοσίας, ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τοῦ ἐκ τῶν πλουσιωτάτων οἰκογενειῶν πάσης Ἑλληνικῆς πόλεως ἐνεργουμένου συνοικισμοῦ ταύτης; Ἐρευναὶ τινες ἡμῶν, ἀνεπαρκεῖς εἰσέτι, δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ὅπως ἐκτεθῶσιν. Ὡς εἴπομεν ἤδη, εἰς τὰ αὐστηρὰ μέτρα τῆς δευτέρας ταύτης ἐπισκέψεως τοῦ Μωάμεθ κατέλεξάν τινες καὶ τὴν παρὰ τῶν Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν δημιουργηθεῖσαν ἀφαίρεσιν τοῦ Παρθενῶνος· ἄλλοι δὲ

καταλέγουσιν, ἐν οἷς καὶ ὁ Λάμπρος, τὰ ἐν τῷ γνωστῷ *Θρήνω* δεινὰ. Ἀλλὰ καὶ τὸ πρῶτον κατεδείξαμεν ἀβάσιμον καὶ τὸ δεύτερον ἐπίσης, ἀφοῦ μάλιστα ὁ Μωάμεθ ἀφίκετο εἰς Ἀθήνας, ἀφοῦ πρῶτον «τὴν στρατιάν διαφῆκε πᾶσαν».

Θάνατος τοῦ Φράγκου.

Τὰ κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Φράγκου οὕτω σημειοῖ ὁ Χαλκοκονδύλης: «Τὸν μὲν οὖν Φράγκον τὸν Ἀντωνίου παῖδα, παιδικὰ τε αὐτοῦ γενόμενον, ὡς λέγεται, καὶ παραδόντα τὴν Ἀθηναίαν Ἀκρόπολιν, πέμπων Ζαγάνῳ τῷ τῆς Πελοποννήσου ὑπάρχῳ ἐκέλευεν ἀνελεῖν. Ζαγανος δὲ εἰς τὴν σκηνὴν συγκαλέσας αὐτὸν εἰς ὁμιλίαν καθίστατο ἄχρι νυκτός, μετὰ δὲ ὡς ἀπὼν ὄρμητο ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ σκηνήν, κελεύσαντος δὲ αὐτοῦ ταύτῃ ἀπέκτεινεν. Τούτου ἡ τελευταῖα οὕτως ἔσχε».

Οὕτως ὁ διὰ τῶν θελγήτρων τοῦ καθηδύνας τὸν Σουλτανικὸν κοινῶνα τελευταῖος Δουξ τῶν Ἀθηνῶν, ἀμειφθεὶς κατ'ἀρχὰς διὰ τὴν πρὸς τὴν ἀνδρικήν φύσιν ὕβριν ταύτην καὶ ἀνυψωθείς εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Δουκός, ἐγένετο ἤδη θῦμα τῆς παροιμιώδους Τουρκικῆς ἀπιστίας.

Ἡ Μουχλιώτισσα.

Ἡ νεαρὰ καὶ περικαλλεστάτη σύζυγος τοῦ Φράγκου, θυγάτηρ τοῦ γενναίου Πελοποννησίου ἄρχοντος Δημητρίου Ἀσάνη, δημωδῶς ἀπαθανατισθεῖσα διὰ τοῦ ὀνόματος: ἡ *Μουχλιώτισσα*, ἐκ τῆς πατρίδος αὐτῆς Μουχλίου, ἀπεστάλη, κατὰ τὸ σύνθημα, ὅπως κοσμήσῃ τὸ Σουλτανικὸν Χαρέμιον. Τὰ δὲ ἀτυχῆ τέκνα τῶν ὀνομαζόμενα, καθὰ σημειοῖ ὁ Γρηγορόβιος, Ματθαῖος καὶ Ἰάκωβος, ἐγένοντο Γενίτσαροι.

Τὸ κάλλος ὅμως τῆς *Μουχλιώτισσας* πρὸςκάλυψε σκάνδαλον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπερ ἐγένετο ἀφορμὴ ὅπως καταδειχθῶσιν, ἀφ' ἐνὸς ἡ αὐθαιρέσις τοῦ Κατακτητοῦ καὶ ἀφ' ἐτέρου τὰ ὑπέροχα προτερήματα τοῦ τότε Ἑλληνικοῦ Κλήρου, τολμῶντος χάριν τύπων ἀφορώντων εἰς κώλυμα γάμου νὰ ἀνθίσταται ἐπὶ κινδύνῳ ἀπωλείας οὐ μόνον τοῦ ἀξιώματος, ἀλλὰ καὶ τῆς ζωῆς, πρὸς τὸν φοβερὸν Πορθητὴν, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου ἔτρεμον οἱ ἰσχυροὶ τῆς γῆς!....

Πατριάρχης λέγων τότε ὅπως οὗτος εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Μωάμεθ: «Τοῦτο ἀντίκειται πρὸς τοὺς νόμους τῆς Ἐκκλησίας!» εἶναί τι μέγα...

Ὁ Πατριάρχης Ἰωάσαφ, προτιμήσας νὰ ἐκβληθῇ τοῦ θρόνου καὶ νὰ ἐξευτελισθῇ διὰ τῆς ἀποκοπῆς τῆς γενειάδος αὐτοῦ, ὅπως μὴ παρα-

βῆ τὸ καθήκον του, καὶ ὁ ἐκκλησιάρχης Μάξιμος ῥινοτομηθεὶς διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, εἶναι ἄξιοι νὰ μὴ ἀγνοῶνται ὅπως ὑπὸ τοῦ συγχρόνου ἐλευθέρου Ἑλληνισμοῦ...

Ἀντὶ πάσης ἄλλης ἀφηγήσεως θεωροῦμεν προτιμότερον νὰ παραθέσωμεν τὸ σχετικὸν χωρίον τῆς ἐν τῇ *Τουρκογραφίᾳ* γνωστῆς ἡδὴ καὶ ἐκ τοῦ Α' τόμου Πατριαρχικῆς Ἱστορίας ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι τοῦ ἔτους 1577, τῆς μεταγλωττισθείσης χάριν τοῦ Κρουσίου εἰς κοινὴν φράσιν παρὰ «Μανουὴλ Μαλαζοῦ τοῦ Πελοποννησιακοῦ».

«...Ὁ Σουλτάνος ὑπῆγε καὶ ἐπολέμησε τὴν Ἀθήναν καὶ τὴν ἐπῆρε, καὶ τὸν αὐθέντην τῶν Ἀθηναίων τὸν ἔκοψεν ἐκεῖ, τὴν δὲ γυναῖκα αὐτοῦ καὶ τὰ παιδιὰ ἤφερεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἦτον δὲ αὕτη θυγατέρα Κυροῦ Δημητρίου τοῦ Ἀσᾶ τοῦ ἀφεντὸς τῆς Κορίνθου, καὶ ἦτον πολλὰ εὐμορφωτάτη καὶ εἰς τὸ πρόσωπον καὶ εἰς ὅλον τὸ κορμὴ ἠκούσθη δὲ ἡ εὐμορφία αὐτῆς εἰς ὅλην τὴν πόλιν.

» Ἀκούσας δὲ δι' αὐτὴν ὁ πρωτοβεστιάριος (τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος καὶ πρῶτος ἐξάδελφος τοῦ Μαχμουτ πασᾶ) ἠθέλησε νὰ τὴν ἰδῇ καὶ ὡς εἶχεν παρρησίαν εἰς τὸν αὐθέντην, ἔκαμε πολλὰς τέχνας καὶ εἶδεν αὐτήν. Καὶ καθὼς εἶδεν τὴν εὐμορφίαν ἐκείνης, ἔπεσεν ὅλη ἡ ἀγάπη αὐτοῦ καὶ ὁ πόθος εἰς αὐτήν, καὶ ἀποφάσισεν εἰς τὸν ἑαυτὸν του ἢ νὰ τὴν ἐπάρῃ γυναῖκα ἢ νὰ ἀποθάνῃ. Καὶ τῆς ὥρας ἔστειλε γράμματα καὶ μηνύματα ὡς ἀπὸ μέρους τοῦ πασιᾶ εἰς τὸν πατριάρχην (Ἰωάσαφ τὸν Κόκαν), ὅπως νὰ δώσῃ αὐτοῦ θέλημα νὰ τὴν πάρῃ γυναῖκα.

» Ὁ δὲ πατριάρχης τελείως δὲν ἠθέλησε νὰ ἀκούσῃ οὐδὲ νὰ ἀποδεχθῇ τοιοῦτον λόγον, ἔστοντας ὅπου ἦτον φανερὰ μοιχοζευξία, νὰ παρέβῃ τοὺς θείους νόμους καὶ τὸ περισσότερον ὅπου ἐβόα ἡ νόμιμος αὐτοῦ γυναῖκα καὶ τὰ παιδιὰ. Ὡς δὲ εἶδεν ὁ πασιᾶς ὅτι δὲν κάμνει τὸ θέλημα αὐτοῦ ὁ πατριάρχης καὶ ὁ μέγας ἐκκλησιάρχης, ἔκαμε τὸν Σουλτάνον καὶ ἔκοψε τὰ γένηα τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχου ἔσχισε τὴν μύτην αὐτοῦ ἀπὸ τὰ δύο πλάγια. Καὶ ἐν τῷ ᾧμα εὐγαλεν αὐτὸν τὸν πατριάρχην διὰ ὀρισμοῦ τοῦ Σουλτάνου ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ τὸν ἀπεδίωξεν. Καὶ ἐκεῖ ὅπου ἔκοπταν τὰ γένηα τοῦ πατριάρχου, ἔλεγε μεγάλη τῇ φωνῇ: Οὐχὶ μόνον τὰ γένηα νὰ μοῦ κόψουν ἔνεκεν τῆς ἀληθείας καὶ διὰ νὰ μὴ δὲν παρέβω τοὺς νόμους μου καὶ κολασθῶ, ἀμὴ καὶ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας καὶ τὴν κεφαλὴν. Καὶ ἔτζη εὐγῆκεν ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου διωγμένος.

» Τοῦ δὲ ἐκκλησιάρχου ὅπου ἔσχισαν τὴν μύτην αὐτοῦ, ἡ αἰτία ἦτον αὕτη. Αὐτὸς ἦτο σοφώτατος πολλὰ καὶ νομιμάριος καὶ δίκαιος, καὶ

ποτέ του δὲν ἤθελε νὰ εἰπῇ ἢ νὰ παρέβῃ ἔξω ἀπὸ ἐκεῖνο ὁποῦ ὠρίζαν οἱ θεῖοι νόμοι. Διὰ τοῦτο ὁ πατριάρχης ἐγνωρίζοντας αὐτὸν δίκαιον, τὸν εἶχε πάντοτε σιμά του καὶ τὸν ἐσυμβουλευέτον. Καὶ ἔνεκεν τούτου ὁ πρωτοβεστιάριος ἐμήνυσεν αὐτοῦ κρυφῶς καὶ δῶρα μεγάλα τοῦ ἔστειλε νὰ πλαγιάσῃ καὶ νὰ κάμῃ τὸν πατριάρχην νὰ τὸ στέρξῃ νὰ τοῦ συγχωρήσῃ νὰ ἐπάρῃ τὴν μοιχαλίδά. Ἀμὴ ὁ εὐλογημένος ἐκκλησιάρχης καὶ τὰ δῶρα ὀπίσω ἔστειλε καὶ ἐκείνους ὁποῦ τὰ ἤφεραν μετ' ὀργῆς τοὺς ἀπεδίωξε, λέγοντα πρὸς αὐτοὺς ὅτι ἡμεῖς δὲν παρασσελεύομεν ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν τῶν θείων νόμων, ἀμὴ κρατοῦμεν αὐτοὺς καὶ διαφεντεύομεν νὰ ᾔναι ἀσάλευτοι καὶ ἀμετάτρευτοι εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ ὅποιος παραβαίνει αὐτοὺς καὶ τοὺς καταπατεῖ θέλει πέσει εἰς τὴν ὀργὴν καὶ κατάραν τοῦ Θεοῦ καὶ θέλει κολασθῇ αἰωνίως. Καὶ ἔτζη ὑπῆγαν ὀπίσω κατησχυμμένοι οἱ ἀπεσταλμένοι παρὰ τοῦ πρωτοβεστιάρχου καὶ εἶπαν αὐτοῦ ὅλους αὐτοῦ τοὺς λόγους, ὁποῦ τοὺς εἶπεν ὁ αὐτὸς μέγας ἐκκλησιάρχης. Καὶ ὁ πρωτοβεστιάριος ἀκούσας τοὺς φοβεροὺς λόγους ἐκείνους τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχου ὑπῆγεν εἰς τὸν πασιᾶν καὶ τοὺς εἶπε καὶ ἐδιάβαλεν αὐτὸν ὅτι αὐτὸς ἔναι ἡ αἰτία ὁποῦ δὲν τὸ ἔστερξεν ὁ πατριάρχης καὶ διὰ τοῦτο ἔσχισαν τὴν μύτην αὐτοῦ.

»Ὁ δὲ πρωτοβεστιάριος ἐπλήρωσε τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀγάπης αὐτοῦ καὶ ἔλαβε θέλημα ἀπὸ τὸν πασιᾶν καὶ ἐπῆρεν αὐτὴν τὴν γυναῖκα παρὰ νόμῳ καὶ ἐμοίχευεν αὐτήν. Καὶ τὴν νόμιμον αὐτοῦ γυναῖκα καὶ τὰ παιδιὰ ἀπεδίωξε παντελῶς. Ἀλλ' ἡ θεία σπάθη τοῦ Θεοῦ δὲν ἄφησεν αὐτὸν νὰ ὑπάγῃ εἰς μάκρος, νὰ μὴ δὲν τοῦ ἀνταποδώσῃ τὸ ἀνταπόδομά του, καθὼς ἔκαμεν, ἀμὴ ὀγλήγορα τοῦ τὸ ἔδωκεν.

»Μιᾶ γὰρ ἡμέρᾳ ἐκαθέζετον ὁ αὐτὸς πρωτοβεστιάριος μετὰ τινων ἀρχόντων καὶ ἔπαιζαν τὰ ἀζάρια ἡγουν τὸ ταυλῆ. Καὶ παίζοντας ἄπλωσε νὰ ἐπάρῃ τὰ ἀζάρια νὰ τὰ ρίξῃ. Καὶ ἐκεῖ ὁποῦ ἄπλωσε τὸ χέρι του, ἐν τῷ ἅμα ἀπέθανεν, ἄγρια καὶ φοβερὰ τρίζοντα τὰ δόντια αὐτοῦ. Ὡ τῆς μακροθυμίας σου, Κύριε ! Μέγας εἶ, Κύριε, καὶ φοβερός καὶ τίς ὑποστήσεται τῆς δικαίας ὀργῆς σου ; Λέγει καὶ ὁ θεῖος Δαυὶδ : Θεὸς ἐκδικήσεων Κύριος καὶ τὰ ἐξῆς. Καὶ ἡ θεία Γραφή λέγει : Ἐχει γὰρ Θεὸς ἐκδικὸν ὄμμα, ἡγουν ὁ Θεὸς ἔχει ὀμμάτι ἐκδικὸν ὁποῦ παιδεύει.

»Καὶ τινὰς ἀπὸ τοὺς καθεζομένους ὁποῦ ἔπαιζαν τὰ τοῦ αὐτοῦ πρωτοβεστιάρχου καὶ ἄλλοι ὁποῦ ἦσαν ἐκεῖ οὐδένας εἶδεν πῶς τοῦ ἤλθεν ὁ θάνατος, ἀμὴ καθὼς τὸν εἶδαν καὶ ἀπέθανε, ὅλοι ἐτρόμαξαν καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὀλοφύχως ἐδεήθησαν ἵνα λυτρώσῃ αὐτοὺς ἐκ τῆς τοιαύτης φοβερᾶς ὀργῆς ὁ θάνατος γὰρ τούτου

ἦλθεν ἀοράτως καὶ ἐσφάγη καθὼς τὸν Ἰουλιανὸν τὸν Παραβάτην. Καὶ ὑστερήθη διὰ τὴν ἐπιθυμίαν του καὶ τὸν παρόντα κόσμον καὶ τὸν μέλλοντα καὶ ἀπώλαυσε τὸ αἰώνιον πῦρ μετὰ τῶν παρανόμων ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ Θεοῦ.

» Ἀκούσας δὲ ὁ Σουλτάνος καὶ ὁ πασιᾶς τὸν ἐξαίφνης καὶ φοβερὸν θάνατον τοῦ αὐτοῦ πρωτοβεστιάριου, ἐθαύμασαν εἰς τοῦτο καὶ ἐγνώρισαν ὅτι ἦτο παίδευσις τοῦ Θεοῦ καὶ ἐλυπήθησαν. "Ομως ὥσάν ὤρισεν ὁ πασιᾶς διὰ ὀρισμοῦ τοῦ Σουλτάνου καὶ ἐβγῆκεν ὁ πατριάρχης ἐκ τοῦ θρόνου καὶ ἐδιώχθη τελείως, ἐσυνήχθησαν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἠνώθησαν μετὰ τῶν κληρικῶν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ σύνοδον ἔκαμαν ποῖον νὰ κάμουν καὶ στήσουν πατριάρχην. "Οθεν ὅλοι ὁμοφώνως ἐψήφισαν πατριάρχην τὸν Εὐλοκαράβιν».

Ὁ περιβόητος καὶ πολυμαθὴς οὗτος πρωτοβεστιάριος τοῦ τελευταίου Αὐτοκράτορος Τραπεζοῦντος Δαυῖδ, ὁ ἐρασθεὶς τὴν Μουχλιώτισσαν τοσοῦτον ἐμμανῶς καὶ χαρακτηριζόμενος ὡς «πεπονηρευμένος, εὐμορφος, ἐπιτήδειος, ὑψηλὸς καὶ εἰς τὸ δοξάρι θαυμαστός», εἶναι ὁ δουλόφρων καὶ ἐξωμότης Τραπεζοῦντιος Γεώργιος Ἀμοιρούτζης — ὃν πληροὶ ἐγκωμίων ὁ συνάδελφος αὐτοῦ Κριτόβουλος — ἀνήκων καὶ αὐτὸς εἰς τοὺς διφυεῖς ἐκείνους ραγιάδες, ὧν ἡ ψυχολογικὴ ἀνάλυσις δὲν ἐγένετο εἰσέτι πλήρης· διότι, ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς θρηνεῖ οὗτος ἐπὶ τῇ καταστροφῇ τῆς Πατρίδος, ἀφ' ἐτέρου:

Χαίροις φαεινὸς ἀστὴρ
χαίροις φωτεινὸς φωστὴρ

ψάλλει, ἐν Ἀνακρεοντείῳ ᾠδῇ, πρὸς τὸν Μωάμεθ.

Αὐτοκράτωρ μέγιστε αὐτοκρατόρων
ἄναξ Χὰν ὑπέρτατε τῶν ὑπερτάτων
ἦλιε φαεινότατε ὁ χρυσαυγέσιν
ἀκτίσι ταῖς σαῖς πᾶν τὸ ὑπεῖκον λάμπων,
φέγγων καθηδύνων τε δαψιλεστάτως....

προσφωνεῖ ἐν ἑτέρᾳ ᾠδῇ τὸν αὐτὸν καταστροφέα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, εὐχόμενος αὐτῷ νίκας ἐπὶ νικῶν....

Πλήρη τὰ ποιήματα ταῦτα ἐκδοθέντα ὑπὸ Σ. Λάμπρου εὕρισκει τις ἐν τῷ *Δελτίῳ* τῆς Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας (τεῦχ. 6, σελ. 275 κ. ἐ.).

Ἄλλὰ καὶ δύο ἐρωτικὰ τετράστιχα σφζόμενα τοῦ αὐτοῦ, ἀναφέρονται βεβαίως εἰς τὸν πρὸς τὴν Μουχλιώτισσαν ἔρωτά του.

Βέλη ἐκ τῶν ὀμμάτων σου βάλλουσι τὰς καρδίας
 βαβαὶ τῶν θεωμένων σοι! Οἱ δ' ὅμως ἀγαπῶσι
 καὶ χαίρουσι φλεγόμενοι, φιλοῦσι τετρωμένοι.
 Φεῦ! οἷον ἔρωτα γεννᾷς, φεῦ! οἷον πόθον τίκεις,

ἔψαλλεν ὁ ἐρωτευμένος προδότης εἰς στίχους ἀχρείους.

Εἰς οἶκον εἰδὼν σέ ποτε κάτωθεν ἐκ τοῦ κήπου,
 καὶ τῇ σκιᾷ τοῖς ὄμμασι σοῦ προϊόντως ἦλθον,
 καὶ θάμβος ἔσχε με εὐθύς καὶ πόθος σὺν ἐκπλήξει,
 φεῦ! οἷον φέρεις ἔρωτα, ἢ νίκας οἷας τρέφεις!....

Εἰς τοιοῦτον ἄθλιον, λοιπόν, ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὰ θέλγη-
 τρά της ἡ τελευταία Δούκισσα τῶν Ἀθηναίων.

Ἀπόγονοι τῶν Ἀτζαγυολῶν ἐν Ἀθήναις.

Δὲν εἶναι ἔργον ἡμῶν νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς διαφόρους δια-
 κλαδώσεις τοῦ οἰκογενειακοῦ δένδρου τῶν Ἀτζαγυολῶν, ἡ οἰκογένεια
 τῶν ὁποίων, καθὰ σημειοῖ ὁ Γρηγορόβιος, ἐξέλιπεν ἐν Φλωρεντίᾳ τῷ
 1834. Τότε δηλαδὴ περίπου, ὅτε νέα πάλιν ξένη βασιλεία ἀνέτελλεν
 ἐν Ἑλλάδι.

Ἐν τούτοις ὀφείλομεν νὰ ἀναγράψωμεν τὴν παρὰ τισιν ἐπικρατοῦ-
 σαν γνώμην ὅτι διὰ τῆς καταστροφῆς τῆς οἰκογενείας τοῦ Φράγκου
 δὲν ἐξέλιπεν αὕτη καὶ ἐξ Ἀθηναίων, ὅπου κλάδος τις τῆς οἰκογενείας
 ταύτης διέμεινεν.

Ὁ Pouqueville μετὰ πεποιθήσεως ἀναγράφει τοῦτο ἐν τῷ Ε' τόμῳ
 τοῦ συγγράμματός αὐτοῦ «Voyage de la Grèce (liv. XIII, ch. V,
 p. 86, éd. 1827) σημειῶν αὐτολεξεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ Γάλλου προξένου
 Fauvel γενομένην αὐτῷ ἐπὶ τῇ συναντήσῃ ἐνὸς τῶν ἀπογόνων δῆθεν
 τῶν Ἀτζαγυολῶν ἀνακοίνωσιν.

«Ἀνηρχόμεθα πρὸς τὸ μέρος τῶν Ἀθηναίων, γράφει οὗτος, ὅτε συνην-
 τήσαμεν χωρικὸν ἐλαύνοντα ὄνον κατάφορτον σταφυλῶν. «Ἐρχεσθε
 ὅπως ἰδῇτε ἐρείπια ;» μοι εἶπεν ὁ κ. Fauvel, «ἰδοὺ ἄλλο ἐρείπιον τῶν
 πολιτικῶν μεταβολῶν τοῦ τόπου τούτου», εἶναι ὁ Νέρης, ἀπόγονος
 τῶν τελευταίων πριγκίπων τῆς πόλεως τῆς Ἀθηναῖς. Δὲν διαφιλο-
 νικεῖ τὸ δουρικὸν στέμμα τῶν ἐνδόξων προγόνων του καὶ διαφέρει-
 ται τόσον διὰ τὴν καταγωγὴν του ὅσον καὶ ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις
 διὰ τὰ ἐπὶ τῆς Ἀττικῆς δικαιώματά του. Ἡ δύναμις ἀφῆρσεν ὅ,τι
 ἡ πονηρία ἔδωκεν εἰς τοὺς προγόνους του, ὅτε ἡ δυναστεία αὐτῶν διε-
 δέξατο τοὺς οἶκους τῶν Guy de la Roche καὶ τῶν Brienne μετὰ

τὴν φοβεράν καταστροφὴν τοῦ Σικελικοῦ ἐσπερινοῦ, ἣτις ὑπῆρξε τὸ σύνθημα τῆς παρακμῆς τῶν Γάλλων Ἀρχόντων ἐν Ἑλλάδι. Καὶ τέλος ὁ πτωχὸς Νέρης, εὐγενὴς ὡς μεγιστάν τις τῆς Ἰσπανίας, κατήντησεν ὁ ἀπλούστατος καὶ ταπεινότατος τῶν ὀνηλατῶν τῆς κλασικῆς γῆς. Οὕτω τὸ πᾶν παρέρχεται ὑπὸ τὸν ἥλιον καὶ ἡ ὑπεροφία αὐτῇ λησμονεῖ τοὺς τίτλους τῆς εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῶν μεγάλων ἀναμνήσεων».

Ἡ γνώμη αὕτη, πίπτουσα ἀφ' ἑαυτῆς, δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀνασκευῆς, οὐδενὸς Ἀτζαγούλη σφωζομένου, ὑπὸ τοιοῦτον τοῦλάχιστον ἐπώνυμον. Τὸ Νέρης, ὡς κύριον ὄνομα, μετὰ τὸν τοσοῦτον ἀκμάσαντα κυρίως Νέριον Α', θὰ ἔλαβον πολλοὶ ἐν Ἀθήναις καθ' ἑξίν σφωζομένην μέχρι τοῦ νῦν παρ' ἡμῖν, ἀριθμοῦσι πολλοὺς Ὅθωνας, ἀλλὰ καὶ Ἀμαλίας, Ὀλγας κλ. Γνωστὸν ἐπίσης εἶναι πῶς καὶ ὑπὸ ποίους ὄρους πολλοὶ τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς των λαμβάνουσιν ὡς ἐπώνυμον, ὅπερ πολλάκις ἐξακολουθεῖ καὶ εἰς τοὺς ἀπογόνους χρησιμεῖον ὡς τοιοῦτον, ὅταν μάλιστα δὲν εἶναι ὄνομα σύνθετος καὶ κοινόν.

Ἐν τούτοις ὁ διαπρεπὴς ἐρευνητὴς τῆς Αἰγυπτιακῆς ἀρχαιότητος καὶ γλαφυρὸς τῶν Ἑκκλησιῶν Ἀθηνῶν περιγραφεὺς, ὁ Ἀθηναῖος Τάσσος Νεροῦτσος ἱατρὸς ἐν Αἰγύπτῳ δισχυρίσθη ἐν ἀνακοινώσει δημοσιευθείσῃ παρ' αὐτοῦ ἐν τοῖς *Μνημείοις* (Τόμ. Α', σελ. 289—292) ὅτι ἐκ διακλαδώσεως τῆς οἰκογενείας τῶν Ἀτζαγουλῶν ἔχει ἐκ θηλυγονίας τὴν καταγωγὴν· ἰδοὺ δὲ πῶς: Κατ' αὐτόν· τῆς πυργοδεσποίνης Συκαμίνου Λαοδαμείας Ἀτζαγούλη ἀδελφῆς τῶν Δουκῶν Ἀθηνῶν Νερίου Β' καὶ Ἀντωνίου Β' Ἀτζαγουλῶν νυμφευθείσης τῷ 1424 τὸν ἰσχυρὸν εὐγενῆ Φλωρεντῖνον Νεροῦτσον Πίττην, καὶ τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ ἐξελληνισθέντων κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ θρήσκευμα, ἀπόγονοι εἰσιν οἱ σημερινοὶ Νεροῦτσοι, διεσπαρμένοι ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν τοῖς χωρίοις ἰδίως τῆς Ἀττικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐν Λεβαδείᾳ καὶ Θήβαις· ἐν τοῖς ἀπογόνοις τούτοις καταλεκτέος καὶ ὁ ἐκτιθεὶς ταῦτα Τάσσος Νεροῦτσος.

Ἀπὸ τοῦ 1460 ὅμως μέχρι τοῦ 1800 ἡ οἰκογένεια καταβυθίζεται ἐν ἀφανείᾳ· ἕκτοτε δὲ ἄρχονται μνημονευόμενοι ἐν ἐπιγραφαῖς, ἐγγράφοις καὶ οἰκογενειακαῖς παραδόσεσι Νεροῦτσοι, ἱκανοὺς τῶν ὁποίων ἐν τῇ προμνησθείσῃ ἀνακοινώσει σημειοῖ ὁ Τάσσος Νεροῦτσος, ἄλλους δὲ πρὸς τούτοις ἔχομεν, ἐξ ἰδίων πληροφοριῶν, καὶ ἐκ τῶν ἐν τοῖς *Μνημείοις* (Τόμ. Α', σελ. 308—310) ὑπὸ τοῦ Κ. Ζησίου ἀνακοινωθειῶν ἐπιγραφῶν καὶ χρονογραφικῶν χαραγμάτων.

Μεθ' ὅλον ὅμως τὸ σέβας, ὅπερ τρέφομεν πρὸς τὴν πεποίθησιν τοῦ

Τάσσου Νερούτσου, καίπερ μὴ ἀπορρίπτοντες ὅλως τὴν γνώμην αὐτοῦ, δὲν δυνάμεθα νᾶναγράψωμεν ταύτην ὡς ἱστορικὴν ἀλήθειαν, μέχρις ὅτου ἀνακαλυφθῇ σειρά Νερούτσων, ἐκ παραδόσεων, κυρίως δὲ ἐξ ἐγγράφων πηγῶν, συμπληροῦσα τὸ ἀπὸ τοῦ 1460 μέχρι τοῦ 1800 οὐκ εὐκαταφρόνητον χρονικὸν χάσμα.

Ἀνενόχλητος ἐγκατάστασις Τούρκων.

Παντὸς ὀχληροῦ προσκόμματος ἀρθέντος οὕτω, διέμειναν ἐφεξῆς ἀνενόχλητοι οἱ Τούρκοι ἐν Ἀθήναις· κυρίως μάλιστα ἀπὸ τῆς ἔτη τινὰ μετὰ ταῦτα ὑποδουλώσεως τῆς Εὐβοίας παρ' αὐτῶν· καθότι ἀπὸ τοῦ 1463, ὅτε ἤρξατο ὁ τοσοῦτον καταστρεπτικὸς καὶ διὰ τοὺς Ἑλληνας Βενετικὸς πόλεμος, ἐξ αἰτίας ἣ μᾶλλον προφάσεως συνδεομένης πρὸς τὰς Ἀθήνας, οἱ ἐν Ἀθήναις Τούρκοι δὲν ἐθεώρουν πάλιν ἑαυτοὺς ἀσφαλεῖς. Ἀλλὰ περὶ τοῦ πολέμου τούτου, ὡς καὶ περὶ τῶν ἐτέρων ἱστορικῶν γεγονότων τῶν κατὰ τὴν Α' ταύτην περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας, θέλομεν ὁμιλήσει ἐν τῷ Ἐπιλόγῳ, καθότι μετὰ τὴν ἀφήγησιν τῶν αἰτίων καὶ τοῦ τρόπου τῆς Τουρκικῆς τῶν Ἀθηνῶν κατακτήσεως ἀνοίγομεν ἐφεξῆς παρένθεσιν, ὅπως περικλείσωμεν ἐν αὐτῇ τὴν ἐν ἐκτάσει ἀφήγησιν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ βίου ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν· κλείοντες δὲ εἶτα τὴν παρένθεσιν, θέλομεν ἐκθέσει τὰ κυριώτερα ἱστορικὰ γεγονότα, περατοῦντες οὕτω τὴν παροῦσαν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας διὰ τοῦ μεγάλου γεγονότος τῆς ὑπὸ τῶν Βενετῶν τῷ 1687 καταλήψεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν ἐπακολουθησασῶν συμφορῶν, ἐν αἷς ἡ καταστροφή τοῦ Παρθενῶνος καὶ ἡ ἐφ' ἱκανὰ ἔτη ἐγκατάλειψις καὶ ἐρήμωσις τῆς πόλεως Ἀθηνῶν μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῶν κατοίκων, τῶν ὁποίων ἄρχεται ἡ Β' περίοδος τῆς Τουρκοκρατίας.

* *

Οὕτως ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς ἡδὴ τοῦ Ὁμάρ, τῷ 1456, αἱ Ἀθηναὶ λαμβάνουσι βαθμηδὸν τύπον Τουρκικῆς πόλεως· αἱ κλασικαὶ γραμμαὶ ἄρχονται κατατεμνόμεναι ὑπὸ τῶν ἀνυψωθέντων μιν ἀρέδων καὶ τῶν πολυπληθῶν κυπαρίσσων· ἡ δὲ ἀτυχὴς γλαυξ, ἡ ὑπὸ τοῦ δικεφάλου αἰετοῦ μέχρις ἐξοντώσεώς ποτε καταδιωχθεῖσα, νέας πάλιν ὑφίσταται καταδιώξεις ὑπὸ τοῦ Τουρκοφιλοῦς Πελαργοῦ, κατακρυβεῖσα ἐντὸς δυσπροσίτων καὶ βαθυτάτων ὁπῶν τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Ἀθηναϊκῆς εὐκλείας, ἐξ ὧν τίς οἶδεν ἂν θὰ ἐξελθῇ ποτέ !...

ΟΙ ΑΘΗΝΑΙΟΙ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO